

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Gamle Optegnelser

om

Bornholm i svundne Tider.

Efter hidtil utrykte Kilder.

Samlede af

J. A. Jørgensen.

RØNNE

FRITS SØRENSENS FORLAG

1897.

Indhold.

	Side
I. Bornholms Forarmelse i det 17. Aarhundrede	1
II. De bornholmske Byer i svundne Dage	28
III. De bornholmske Kvinder, samt gamle Sæd- vaner og desl. i svundne Dage	43
IV. Om Husdyr, Fugle, Fiske og Vildt paa Born- holm i svundne Dage	52
V. Proprietær-, Selvejer- og Vornede Gaarde m. m. paa Bornholm.	56

Rettelser og Tilføjelser.

- Side 42 4de Linie fra oven Luned Domkirke, læs: Luude Domkirke.
- 46 staar omtrent midt paa Siden: Joh. Thr. Urne, læs: Joh. Chr. Urne.
 - 48 6te Linie fra oven: steer, læs: skeer.
 - 38 er det glemt i en Note at bemærke, at Ordet „werschab“ betyder Bryllupsgilde eller andet stort Gilde.
 - 42 er anført, at Raufn meddeler, at Præsten i Hasle Poul Ancher, fik Embedet ved Aa Kirke som Naadesbevisning for sin tapre Færd. Dette maa ikke forstaas saaledes, at han blev Præst ved Aa Kirke, thi han vedblev at være Præst i Hasle, men fik d. 11. December 1659 Aa Kirkes Kanonikat, hvormed fulgte Brugsretten til Kannikegaard i Aaker Sogn.
-

Forord.

Ved at udgive disse gamle Optegnelser, som, saavidt vides, hidtil ikke ere trykte, finder jeg Grund til som Forord at bemærke følgende;

Optegnelserne ere indsamlede i vore offentlige Samlinger, hvor der henligger meget af den Slags, som hidtil ikke er udgivet paa Tryk og derfor kun kendes af Folk, som angaaende bornholmske Forhold have foretaget indgaaende Arkiv-Studier, men ikke af Befolkningen paa Bornholm. Da det imidlertid maa være af Interesse for Beboerne paa Bornholm, og for alle, som interessere sig for denne **Ø**, og for dens Kulturhistorie, at kende disse gamle Optegnelser, har jeg ment, at de burde udgives, for derved at blive kendt af flere end de enkelte, som have Leilighed til at foretage Arkiv-Studier. Hvad Retskrivningen i disse gamle Optegnelser angaar, har jeg meddelt Optegnelserne saaledes som de forefindes uden Forandringer og har kun en enkelt Gang i en lille Note givet en Forklaring af et eller andet Ord.

Nærværende lille beskedne Bog gør ikke Fordring paa at være noget indgaaende videnskabeligt historisk Arbejde, men udgives kun for hos Beboerne paa Bornholm og hos alle, som interessere sig for denne mærkelige **Ø**, at vække Interesse for **Ø**ens Historie og ikke mindst for dens Kulturhistorie.

December 1896.

Forf.

Bornholms Forarmelse

i det 17de Aarhundrede.

Det 17de Aarhundrede var for Danmarks Vedkommende mærkeligt derved, at der i dette Tidsrum kun var tre Konger, som afløste hverandre, nemlig Kristian d. 4de, Frederik d. 3die og Kristian d. 5te. Men det var mærkeligere derved, at skønt en af dette Tidsrums Konger, Kristian d. 4de, hvad den indre Styrelse angik, var en af de dygtigste Konger, Danmark har haft, samt, at Magten 1660 tildels toges fra Adelen og lagdes i Kongens Haand, saa sank Riget ved Tidernes Ugunst, ved uheldige Krige og ved andre Uheld dybere og dybere i Armod. Krig koster Penge, Penge og atter Penge, som Napoleón skal have sagt, og det 17de Aarhundredes Krige kostede Danmark ikke blot Penge, men kostede adskillige af dets ældgamle Provinser, som tabtes. Følgerne viste sig overalt, ogsaa paa Bornholm, som tilmed

i det 16de Aarhundrede i Løbet af 50 Aar af Lybekkerne var bleven saa grundig udplyndret, at det varede længe, inden Beboerne paa denne af-sides liggende Ø kom til Kræfter igen. Ved Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var der kun Fattigdom hos Almuen paa hele Øen, og paa Grund af mange samvirkende Aarsager blev det ikke stort bedre i den 1ste Halvdel af dette Tidsrum. Saa kom Svenskerne 1645 og brandskattede Øen, og 1658 gentoges dette efter en større Maalestok under Printzenskölds jernhaarde Herredømme. Da Bornholmerne saa endelig, pinte og plagede til det yderste, opmandede sig (og tilbageerobrede deres Ø, saa var der vel almindelig Glæde over det lykkelige Udfald, men der var usle Tider og Tilstande, og en halv Snes Aar senere vare disse næsten fortvivlede. Uaar og Misvækst kom til, og til sine Tider var der næsten Hungersnød paa Øen. Der blev omkring ved Aaret 1670 af Rasmus Pedersen Raufn, Degn ved Aakirke, forfattet en meget udførlig Beskrivelse over Bornholm og Forholdene paa denne Ø. Dette Skrift blev desværre aldrig trykt, men indsendtes 1671 til Kongen, nærmest vel for at bevæge ham til at komme den betrængte Ø til Hjælp, hvilket ogsaa skete paa flere Maader. Det opbevares i det store Kongl. Bibliothek i tre enslydende Eksemplarer og giver et godt Indblik i, hvor stor Nøden var. Enkelte Uddrag af det nævnte Skrift, som helt igennem bærer Præg af Sandruhed, ville bedst vise dette.

„Om Vinteren 1670, som var meget gruelig og forfærdelig for Mennesker og Dyr, døde mange Dyr¹⁾ de laa mange Steder døde i den dybe Sne ved 20 Stykker tilsammen og flere uanset, at der blev nok nedhugget Grene af Træerne udi Skovene til deres Ernæring. Samme Vinter døde mange Hester, Hopper og Kvæg for Bønderne, thi her manglede Foder, saa hver Mand maatte tage Halmtaget af. Dyrene²⁾ døde alligevel i Hobetal.“

„1670 var her paa Landet en sørgelig Høst fordi der var ingen Regn falden den ganske Sommer saa at alling var paa Marken borttyrket.³⁾ Høet var ringe men Kornet fast ringere. Ingen mindes saa stor Elendighed og her ser ud til en ynkkelig Undergang hvis Gud og Kongl. Mayestet vil ikke over os sig forbarne.“

„I Sept. samme Aar blev alle Bøndernes Læder oversete hvad Korn og Hø derudi var hvert stedt. Da fandtes der ikke hos nogen Mand, at han videre kunde hjælpe sig eller sine end til Jul kommer.

„17de Oktober ankom en Kgl. Commission for at undersøge Landets bedrøvelige Tilstand, de stævnedes mange Mænd af alle Stænder til Rønne for at give

1) Ved Dyr forstaas her ikke Husdyr, men Vildt, Hjorte og Raadyr, af hvilke der i de Tider levede mange paa Øen.

2) Hvad her menes er ikke rigtig klart, rimeligvis menes her Husdyr.

3) Haandskrittets Stavemaade.

Oplysninger. De fore bort 14. Novbr. efter at have lovet alle Ting vel. I Oktober og først i Novbr. en gruelig Storm mest hver Dag, som gjorde megen Skade tilføs, især under Blesinge.“

„1671. Paa dette arme ringe Land var en bedrøvelig tiid, Hunger og Elendighed fast for alle folk, den ene kunde ei hjælpe den anden, reyste da fra Landet til Tyskland og Danmark nogle 100 Mennesker at de deres arme Levnet ey ydermere kunde friste, fandtes imidlertid nogle Mænd døde paa Marken af Hunger, Svalt¹⁾ og frost saasom d. 23. Martz en Dreng paa Nyekirkes Kirkegaard og den 7. April en Mand udi Boelscher Sogn paa Ulveyen. Hester, Hopper, Øren, Kjør ja Qvæget mestendelen fast for hver mand uddøde alle, saa det udi Sandhed maa siges, at maaschee her paa Landet aldrig haver været saa stor en Elendigh som nu, her er intet at æde eller drikke, her er intet at saa udi Jorden om man end den Dyrke kunde, fordi Creaturene, Arbejdet skulde drive, ere bortdøde af Hunger og anden grusom fæsyge, de ere med blevne betagne, og endnu daglig betages, saa Gud naadelig sig herovre forbarne.“

„In April kom dog hid ved 8 Skibe. Komme med Rug, Byg, Malt og Erter paa adskillige Landet haver folket til Undsætning, men det gemene folk, af Udgifter og anden Besværighed tilfuld forarmede finge der lidet eller intet af, Gud er deres Menneskehjelp i denne høynødtrængende Tiid.“

¹⁾ Svalt = Sult.

„1671. 30te Udi denne Maaned (Mai) hans Kongl. Mayestet vores Allerⁿ. Arve Herre og Koning os samtlige sine højbetrængte undersaatter, Gejstlige og verdslige Borger og Bønder her paa Landet nogle Hundrede Tønder Byg at saaes i Jorden og nogle Hundrede Tønder Byg til Livsophold forsende at vi ikke plat og aldeles skulde udblive eller af Hungersnød omkomme, hvorfor Herrens hellige Naavn være lovet evindelig og hans Kongl. Mayestet højpriset og berømmet saa længe Verden staar.“

Disse af Degnen i Aakirkeby 1670 og 71 nedskrevne Meddelelser om Forholdene paa Øen i den Tid, han selv levede, tale tydelig nok om den Armod, Nød og Elendighed, som dengang herskede over hele Øen. Der er imidlertid ogsaa andre Kilder, af hvilke man kan hente paalidelige Oplysninger desangaaende. En saadan Kilde er en Rapport til hans Kongl. Majestæt, Christian den 5te, indsendt af Landsdommer Mathias Rasch og Christian Maccabæus, ifl. Kongl. Ordre af 13. Juli 1682. Disse to vare nemlig af Kongen udnævnte til at rejse rundt paa Øen og undersøge Forholdene for derefter at give Rapport „Unlangende i hvad Tilstand de havde fundet Landet Bornholm saavel i Henseende til dets Kjøbstæder som Jordegods, Skove etc.“ De overlevede deres d. 20. Marts 1683 daterede Rapport. „da Christian Gedde fra Amtmandskabet blev forløvet¹⁾ og Obrister Bendix von

¹⁾ fritaget.

Hatten igen conditueret som Ober Commandant og Amtmand paa Landet."

Den 24de August 1682 holdt de to Herrer et Møde i Rønne med den afgaaede Amtmand Christian Gedde, som overleverede dem en hel Del Dokumenter etc. fra Tiden fra 1677 til lidt ind i 1682.

De begyndte derefter deres Undersøgelse paa Hammershus og gave allerførst en Skildring af Slottets Brøstfældighed og en For-tegnelse af Inventariet paa Slottet. Skildringen viser, at Slottet har været i en ynkelig Forfatning, og at der inden Døre har set yderst fattigt ud. Inventarielisten ser saaledes ud:

En slet fyrreseng.

En udtræk fyrrer Dito.

Et lidet fyrrer Bord.

Et andet lidet fyrrer Bord.

Sex Jern Kaffelovne.

En Høstemølle som kan bruges.

Et gammelt fyrrerfab med to Døre for.

Et fyrrerbord.

En fyrrerbænk med to fødder.

To gamle ubrugelige Brøgger Kar à 5 Td.

150 nye Tagsten.

200 Rønne Tagsten.

En Umbolt.

Det var hele Inventariet paa Hammershus 1682.

Der gives derefter en Udsigt over Krigsmateriellet paa Slottet og omkring paa Kysterne, men

da Beretningen herom ikke vedkommer denne Afhandling, berøres den ikke her. Vigtigere er den der efter følgende store Beretning om Forholdene paa Landet, som derfor gengives omtrent ordret.

Øster Laurfcher Sogn.

Udi dette Sogn befindes 49 Jordeegne Gaarde¹⁾, deraf ere øde og forarmede formedelst Gaardenes ringhedschyld 8 Gaarde nemlig den 25de 33. 34. 35 36. 44. 45. 46. hvoraf Eders Kongl. Mayestet ingen Landgilde, Egt eller Knechts = Penge kand bekomme, men Amtsffriveren bør at se derhen at han Contributionerne bekomme. Uok findes udi samme Sogn waarneds Gaards 21, huoraf er øde og saa godt som ubygde 5 nemlig den 1ste 4de 20de 11te og 14de, haver samme beskaffenhed med Landgilden og Contributionerne, som med de Jord=egne Bøndergaarde. Der findes i samme Sogn 4 Udbygger Huse hvoraf efter Arringernes Tilstand bekommes Land=gilde, men somme Arringer intet.

Ellers staar i Jorde=bogen ffreven: Bjørn Andersen Et Huus. Om dette Hus have vi os saa vidt muligt informeret, men kunde det ej opspørge, derfor Eders Kongl. Mayestet deraf ej heller bekommer nogen Landgilde eller Contribution.

I bemeldte Sogn findes fischerleyer Gudium og

¹⁾ Jordeegne = Selvejer.

Mælsted saa forarmede og forringede at de ej kunne formaa at betale deres halve Landgilde, som er en half Tønde Smør, den anden halve Tønde Smør formene de, at være fri for.

Udi dend Sogn er beliggende een Eders Kongl. Mayestets Hovedgaard, kaldes Lensgaard, som udi sin bygning er gandske og i Grunden forfalden saa at om den ikke i tide bliver repareret da er at befrygte at Gaarden som og udi Sædes Jord er hel ringe, gandske bliver øde. Skouven, som til denne Gaard befindes er gandske forhuggen og mesten i Grund øde.

Til forbemeldte Jordegne og Vaarnegaarde befindes og en Deel Skouve, som for lang tiid siden ere meget forhugne, enddog derudi ej befindes noget synderligt Bygnings Timmer.

Til en Del eders kongl Mayestets Vaarnede Gaarder befindes og en Deel Skouve, som for lang tiid siden ere meget forhugne, enddog derudi ei befindes noget synderlig Bygnings Timmer. Men huis ringe der endnu befindes er iffun Brendevad. Derfor vi paa Eders Kongl. Mayestets naadigste behag ei haver forud den eragtet derom videre specielt at indføre.

Øster Marie Sogn.

Udi Øster Marie Sogn befindes 80 Jord egne Gaarde hvoraf ere øde og forarmede 6 Gaarde nemlig den 14de 17. 25. 33. 35. og 51de hvoraf Eders Kongl. Mayestet heller ikke nogen Landgilde Egt eller

Knegts Penge bekommer formedelst de ere alle meget øde og udi deres Sædes Jord og Ejendomb meget ringe. Saa at ingen enten fuld eller halv Landgilde af dennem kan gives.

Saa findes og udi den Sogn 23 som for Vaarner staar anskreven. Deraf er 7, som en ringe Landgilde giver til Eders Kongl. Mayestet formedelst Husene ere meget ringe ligger en Deel af dennem under andre Eders Kongl. Mayestets Vaarnede Gaarder, som staar anskreven udi Jordebogen at skulle være 15de 18. 19. 20. 21. 22. og 23., huilche ei enten Egt eller Knegtspenge giver. Af de øvrige 16, som er Eders Kongl. Mayestets egne Gaarder er og 2de nemlig dend 3die 13de Vaarnede samt det 18de Vaarnede Huus huilchet er øde uden nogen synderlig bygning paa som Eders Kongl. Mayestets formedelst Gaardenes og Husets ringheds skyld ei noget, enten Landgilde, Egt eller Knegts Penge af bekommer. Til en deel af forbemeldte Jordegne og Vaarnede Gaarde befindes og en deel Skouve, men dog ej nogen hvor udi noget Bygnings Timmer at tale om er at faa andet end ganske (forfurnede?) Træer til brensel. Til Eders Kongl. Mayestets Vaarnede Gaarder er ei nogen Skouve videre end dend 17de Vaarnedegaard, som kaldes Gyllensgaarden, hvortil nogen Skouv er, menes ei noget, som ret kand ereignes at være Bygnings Timmer formedelst den for lang tiid siden er meget forhuggen og de bedste Træer der af bortkomne.

Ibscher Sogn.

Udi Ibscher Sogn findes 36 Jordegne Gaarder deraf een øde og forarmede 5, som ere den 16de, hvilken Gaard iaar er afbrendt, dend 24de 25. 26. 32. hvoraf Eders Kongl. Mayestet ei nogen Landgilde Egt eller Knegts Penge bekommer. Item og 23 Eders Kongl. Mayestets Vaarnedegaarder i dette Sogn hvoraf de 3 ere gansche øde og dend 23 Vaarnedegaard haver vi os informeret om, men fand ei enten finde eller opspørge hvor dend Grund eller Ejendomb enten er eller haver været, derfor Eders Kongl. Mayestet af disse Eders Kongl. Mayestets Vaarnede Gaarder ei heller enten Landgilde eller Egt eller Knegts Penge bekommer. Men for Contributionerne faar Amtsskriveren at bortleje huis ringe Jord eller Ejendom til samme saa vel som til andre øde Gaarder som her paa Eders Kongl. Mayestets Land findes tilhører saa at Eders Kongl. Mayestet ei nogen Afbræf udi Contributionerne tilføres.

findes og her i Sognet til de Jordegne Gaarder en Deel Skouer hvilche ere Jordeiernes egne. Til Vaarnedernes findes og nogle smaa Skouer, men ei andet end til Brendsel saasom nogle gamle Eger hvilche ere forraadnede og for lang Tiid siden steufnede (stivede). Saa at i disse eller i Ejendomb Skouvene ei noget Bygnings timmer er eller kan findes.

Boelscher Sogn.

Udi Boelscher Sogn err 39 Jordegne Gaarder og 14 Vaarneder hvoraf err 5 Jordegne Gaarder og Bønder. Nemlig 2, 12, 13, 27, og 28de huiſke err øde og forarmede og Eders Kongl. Mayestet ei noget enten Landgilde Egt eller Knechts Penge af bekommer err meget ringe udi deres Eiendomme. Huis Skouve ;: som dog ifkun er lidet ;: her udi Sognet findes til de Jordegne, saavel som til en Deel Eders Kongl. Mayestets Vaarnede Gaarder, er meget ringe og ganske forhuggen, fand og ey til andet tiene end til brendsel, mens ei er deraf noget godt Træ til Bygnings Timmer at faa.

Paulscher Sogn.

Udi Paulscher Sogn er og 39 Jord=egne Gaarder og 14 Vaarneder, baade med de, som var udlagde og de Eders Kongl. Mayestet endnu sig haver forbeholden. Af huiſke 39 Jord=egne Gaarder err 4 af de som yde deres Landgilde til Eders Kongl. Mayestet, som er 12te, 16, 19, og 20, huiſke err øde uden nogen synderlig huus eller bygning og hvoraf Eders Kongl. Mayestet ei nogen Landgilde Egt eller Knechtspenge bekommer.

findes udi Paulscher Sogn 8 Gaarde, som er Ejendoms Gaarder iaf omstrevne 39 nemlig dend 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27 og 28de huilche alle ligge ud mod Strandsiden, hvorud over deres bedste Jord og Ejendomb bliver overfløjet med Sand og forderved saa at umuligt er at de Landgilde kand betale for sanne deres Gaarder ringheds schyld. findes ei nogle Skouve her i Sognet, enten til brendsel eller bygnings Timmer.

Perscher Sogn.

Herudi err 30 Jord=egne Bønder, samt 12 Vaar= neder, baade de, som err udlagde saavel som de Eders Kongl. Mayestet tilhører, af huilche dend 29de Jord= egne Bonde, saavel som dend 6te Vaarnede, som deres Landgilde til Eders Kongl. Mayestet skulde yde, err øde og fordervede. Saa Eders Kongl. Mayestet af dennem ei noget enten Landgilde Egt eller Knegts Penge bekommer, videre end Contributionerne. findes ellers udi Perscher Sogn ei nogen Skouve, hvor udi er enten til Bygnings Timmer, de saa vel som de i Paulscher Sogn, huad de til deres Gaarders re= paration eller andet brendved schal have, maa de alt 3 a 4 Mile fra afhente. Huorudover og for mange andre flere tyngsler og Egters schyld, som de maa gøre, de i deres Næring bliver (og err) ganske øde.

Nacher Sogn.

Udi Nacher Sogn err 67 Eders Kongl. Mayestets Underfaatter Jord-egne Gaarder. Der af er 10, som err ganske øde, uden noget huus eller bygning paa Grunden, som er dend 11te, 16, 24, 25, 31, 53, 54, 55, 56 og 58de hvoraf Eders Kongl. Mayestet (formedelst Gaarden ere saa ringe, at ingen sig paa dennem kand føde langt mindre nogen Landgilde af dennem udrede) ei noget enten Landgilde Egt eller Knegtspenge bekommer videre end Contributionerne. I lige Maade err og udi dette Sogn 25 Vaarneder hvor til saa vel som til de Jord-egne Gaarder ei nogen Skouve videre end hvis lidet nogle saa kunne have til brændsel, mens enten til Bygnings timmer i ringeste maader befindes. Udi fornævnte Nacher Sogn err 2de Udbyggere og paa Myre Gaards Grunden 2de do (staar ellers i Jordebogen 4re Udbyggere paa bemeldte Myregaard at skulle være) Af hvilke de 2de, som en hver skulde give 2 Pund Smør, ere 4 Pund — ei noget, være sig Huus, Grund, eller Ejendomb kand findes eller af os opspørges. Derfor Eders Mayestet ei disse 4re Pund Smør bekommer.

Wester Marie Sogn.

Udi Wester Marie Sogn err 68 Eders Kongl. Mayestets Underfaatters Ejendoms Gaarder, samt 18 Eders Kongl. Mayestets egne Vaarneder Gaar-

der af hvilche Gaarder er 7 Ejendoms-gaarder dend 2de 5, 6, 25, 34, og 39te og dend 1ne Eders Kongl. Mayestets egne Vaarnede ganske og næsten øde for medelst dens Sædes Jord og tilliggende Ejendomb nu meget ringe, at ingen sig paa dennem kand nære; Derfor Eders Kongl. Mayestet af disse foreffrevne 7 Jordegnes og een Vaarnede Gaard ei dette aar bekommer enten Landgilde Egt eller Kneqtspenge. Til forbemeldte Ejendoms samt Vaarnede Gaarde er ei heller nogen synderlig Skouve, som til Bygningstimmer kunde være, videre end til brændsel, thi huis Skouve, som til Eders Kongl. Mayestets Vaarneder er, er for lang tiid siden ganske forhuggen, saa ei nu videre er igen end en Deel gamle rodne Ee-ger og Aulfnøger, som kand tiene til brændsel. —

Nylaurscher Sogn.

Udi Nylaurscher Sogn er 35 Jord-egne Bønder-Gaarde, hvorudaf er 9 Ejendoms-gaarde, nemlig den 2den, 3, 4, 5, 14. 21, 25, 26 og 29de ganske øde og forarmede, og formedelst Gaarderne er ganske ringe er paa de fleste hverken Hus eller bygning, Saa eders Kongl. Mayestet ei enten Landgilde Egt eller Kneqts Penge deraf kand bekomme. Og staar hart, at Amt-skriveren Contributionerne deraf bekommer.

Til en deel Ejendoms Gaarder, der i Sognet er nogen Skouv, hvilket dog ikkun er smaat Krat, nemlig Hasel, eller og nogle ynkkelige gamle Egetræer,

som ei er tjenlige til andet end brensel, men til Vaarnederne er slet ingen Skoupe hvilken Eders Mayestet kunde tilhøre.

Knudscher Sogn.

Herudi er 30 Selvejer = Bønder = Gaarder. Derud af er ganske øde og somme forarmede 9 Gaarder, dend 6te 7, 10, 15, 22, 23, 25, 29 og 30te hvoraf Hans Kongl. Mayestet ei enten Landgilde Egt eller Knegts Penge kand bekomme eftersom paa de fleeste af dennem er hverken huus eller bygninger.

Somme er forarmede og somme af disse øde Gaarder ligge ved Strandsiden hvor Sand opflyver og forderver Sædes Jorden. Somme ere og udi sin Ejendomb saa ringe, at ingen sig paa dennem kand underholde. Foruden disse forskrevne er der 5 Jord egne Gaarder, hvilke og uden noget Huus eller Bygning er, mens Landgilde, samt Contributionerne reds dog ud af en Deel Borgere udi Rønne, hvilke og er befalet Gaardene igjen at opbygge og lade besætte. Her er og udi dette Sogn, som Eders Kongl. Mayestet tilhører 8 Vaarneder hvoraf de 3 nemlig 3, 5 og 7 er øde med hvilke det haver lige Bessaffenhed med Landgilde, Egt og Knegts-Penge som med de ovenskrevne Jord-egne Gaarder. Til 3de af de Selvejer Gaarder her udi Sognet befindes at være lidet Skou, som vel ved Magt erholdes, men dog ei udi dennem

noget Træ, som til Bygningstræ er dygtig uden nogle smaa Riis Eger samt nogle ynke¹⁾ smaa Uffer Til Eders Kongl. Mayestets Daarnede Gaarder er slet ingen Skouv i ringeste Maade.

Nøcher Sogn.

Udi Nøcher Sogn er 28 Skatte Bønder og Selv-ejere, hvoraf er 3 nemlig den 2de, 4 og 7de som er ganske øde og uden nogen synderlig Bygning eller Huuse paa Grunden saa Eders Kongl. Mayestet ei heller af dem (for deres meget ringheds Skyld i Jord og Ejendom) enten Landgilde, Egt eller Knechts-Penge bekommer. findes og udi dette Sogn 15 Daarnede Gaarder hvoraf er 2 nemlig den 2de og 5die ganske øde og forarmede saa at af dennem ei heller noget, lige saa vel som af de 3 Jord-egne Gaarde kan bekommes.

Til nogle af de Jord-egne samt af Daarnede Gaarder err nogle Skouve, som vel er ved Magt holden, er dog ei noget synderlig Bygnings Timmer i nogen af dennem videre end som til brennsel.

Cleindscher Sogn.

I Cleindscher Sogn findes 69 Jordegne Bønder Gaarde hvorudaf over helften er øde og forarmede,

¹⁾ ynke = enkelte.

nemlig 31 Gaarde, som er den 4de, 5, 7, 8, 10, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 47, 51, 52, 53, og 59de Hvilke foreskrevne Gaarde, de meste deraf haver i lang tiid ligget øde og ligger endnu øde uden huus eller Bygning; Een deel err gandsche forarmet bleven siden de disse Gaarde have antaget; Hvilke Gaarder err alle øde og øde bleven fordi de ligge ved Eders Kongl. Mayestets Vildbane ud mod Lyngsiden, hvor Jorden som til dennem er, er saa hidfig, at naar de noget Korn i den Saar bliver det, førend det opkommer, gandsche opbrændt, og huis som ikke opbrændes af heden opædes af Eders Kongl. Mayestets Vildt. Saa er og paa disse saavel som andre, lagt Landgilde som langt overgaar nogen Egns Landgilde her paa Landet; for hvilke Omstændigheders skyld Gaardene ere blevne og endnu dagligdags Aar efter andet, bliver øde. Thi ingen i huor stor frihed dennem end gives tør sig understaa nogen af ovenskrevne Gaarder til bygning at antage; Saa Eders Kongl. Mayestet ei noget enten Landgilde, Egt eller Knegets=Penge af dennem bekommer. Amtskriveren anvender dog sin stiid at han Contributionerne af dennem kan bekomme ved Engbonden at bortleje og ellers huis middel han dertil bruger, og udi dette Sogn 16 Daarneder, som Eders Kongl. Mayestet tilhører. Huoraf 3 ere øde, som ingen Landgilde Egt eller Knegets=Penge kand af bekommes eller gives til Eders Kongl. Mayestet, som er den 2de, 12 og 15de Daarneder som er lige beskaffenhed med som med ovenomrørte Ejendoms Gaar-

der. Staar og opskreven i Eders Kongl. Mayestets Jordebog 2. Huuse af huilke et huus skulde skylde 2 pund Smør — er 4 Pund, men enddog vi derom i Sognet flittig have inquireret og ellers af Sognemændene derom ladet os informere kan vi dog ei enten Jordgrund eller Plaz opspørge eller finde huor samme 2de Huuse skulde have standet eller været; Saa Eders Kongl. Mayestet derfor disse 4re Pund Smør ei bekomme. Ellers er udi Sognet til 3 a 4 Jordeiere og til 2 Daarneder nogen Skou huilket dog er iffun lidet og meget forhuggen for lang tiid siden; Saa derudi ei er andet end til breidsel saavel udi Selv Ejernes som Daarnede Gaardenes Skouve, mens ei noget til bygnings timmer udi ringeste maader. I dette Sogn findes een Kongl. Mayestet tilhørende Gaard Semblegaard, som Ritmester Westerwald, efter Kongl. Mayestets allernaadigste tilladelse haver beboet og endnu beboer. Denne Gaard er gansche forfalden og brøstfældig saa og Skouvene meget til upligt forhuggen.

Rydscher Sogn.

Her udi Rydscher Sogn er 48 Ejendoms og 8 Daarnede Gaarder, hvor af de 7 Eders Mayestet tilhører. Af de Selveiergaarde er der 14 huilke er øde og mesten forarmede nemlig den 4de 5, 10, 11, 12, 16, 17, 23, 24, 25, 30, 38, 44 og 47de som Eders Kongl. Mayestet ei nogen Landgilde Egt eller Knechts Penge af bekomme formedelst de er gansche øde og forar-

mede for den store Landgildes skyld som paa deres Gaarder er sat, desuden er de bleven gandske udskattede og kan næppe Contributionerne af Gaardene betale. Af den 16de Gaard som alle tider haver ligget under Slottets avling bekommes ei enten Contributioner Landgilde eller Egt eller Knechts Penge.

I dette Sogn er ei nogen synderlig Skou videre end til een Selveiergd og den ene Vaarnedegaard som Tolderen her paa Landet af Eders Kongl. Mayestet allernaadigst er forundt, hvortil er en liden temmelig god Skou, men til Selv Eier Gaards Skouven er ei andet videre end til brensel at bekomme.

Welscher Sogn.

Her udi er 35 Jordegne Gaarder deraf de 11 er forarmede og nesten øde nemlig den 1ste, 2, 6, 10, 19, 20, 25, 29, 18, 32 og 34te formedelst Gaardene er meget ringe udi deres Ejendomsevne og af dennem gaar saa stor Landgilde derud over Mændene som paa disse Gaarder haver boed, og de som endnu paa somme af dennem boer ere blevene ganske forarmede og fattige; Saa Eders Kongl. Mayestet af dennem ei enten Landgilde Egt eller Knechts Penge videre end Contributionerne bekommer. Udi dette Sogn er og 6 Vaarneder og Kirkeboliger huilke Eders Mayestet tilhører huortil er vel en deel Skouve men

derudi ingen Træer, som til Bygnings timmer fandtiene videre end afftivede gamle Eger, hvilke ei andet end til brenndfel ere gavnlike.

Til de Selreier Gaarder ere Skoue, mens ei andet end Birk, Hasfel og gamle Eger, hvilke ei heller til andet er tienlike end til brenndfel.

Rø Sogn.

Dette Sogn er 25 Jordegne Bønder udi huoraf er forarmede 12, nemlig 1ste, 6, 3 11, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 26 og 27de, hvilke alle er øde og forarmede, Saa Eders Kongl. Mayestet af dennem ei enten Landgilde Egt eller Knechts Penge bekommer, formedelst Gaardene mestendels ligger ud ved Liungfiden og har det med dem lige beskaffenhed som med de øde Gaarder udi Clemmindscher Sogn. Udi Rø Sogn er og 9 Vaarnede Gaarder, huorudaf er 2de nemlig den 2den og 8de gandsche og mesten øde, Saa af dennem ei heller nogen Landgilde Egt eller Knechts Penge, videre end Contributionerne bekommes, Eftersom de begge i lang tiid haver ligget øde, førend de nu er bleven besatte af 2de Mænd, som dennem til bygning haver antaget, derfor de dennem er fri forundte efter Eders Kongl. Mayestets allernaadigste Forordning. Ellers baade til Jordegne og Vaarnede Gaarde i dette Sogn findes en stor deel Skoue hvil-

ket alt dog er smaat saa som Birk og Hasjel mens ei noget Træ til Bygnings timmer enten i Eders Kongelig Mayestets Vaarneder eller de Jordegnes Gaarder.

Kjøbstæderne angaaende

Kjøbstæderne angaaende da er her omkring ved Søfanten beliggende 4re nemlig Rønne, Næroe, Svaneiche og Hasle foruden et Birk kaldes Ullinge og Sandvig, hvor udi over alt Indbyggerne er heel fattige og gandske ringe ja saa godt som ingen Næring haver eller handel bruge, uden en ringe ting med Varer for Varer som er en deel aarsage til Landsens fattigdom, at ingen penge er i landet. Samme beskaffenhed haver det og med en liden Land-Kjøbstad liggende mit i Landet hvor til ingen Indsejling eller revier opgaaer, hvorudover deres fattigdom er desto større især da alle siden Anno 1678 have efter Kongl. Mayestets allernaadigste paabud Contributionerne dobbelt udregnet, da dog Bonde Standen Anno 1680 nød aller allernaadigst affslag og forlindring paa halve Contributionerne — det er til allernaadigste betænkning underdanigst.

Af foranstaaende Rapport vil det ses, at der i det her skildrede Tidsrum henlaa omkring ved $\frac{1}{6}$ af Øens samtlige Gaarde enten helt eller delvis øde. Af Bygninger var der paa disse Gaarde kun nedfaldne Rester eller i bedste Fald en ussel Beboelseslejlighed og elendige Udbygninger, som Storm og Uvejr tildels havde ødelagt. Om at reparere dem eller vedligeholde dem var der slet ikke Tale; man havde ikke Raad dertil, ja det var simpelthen umuligt for Bønder paa saadanne Gaarde at betale for Bygningsmaterialier eller for Arbejds løn til Haandværkerne. Reparationerne indskrænkede sig derfor til, hvad man selv kunde udføre; men forarmede, af Nød og Elendighed forkuede, Folk udrette ikke meget af den Slags. — Selv større og bedre, samt begunstigede, Ejendomme som Simblegaard skildres som værende i en ussel Tilstand, baade hvad Bygninger og Jorder angik. Som Følge af denne Armod beklagede man sig overalt over Skatterne, og alle Indberetninger gaa ud paa, at en stor Del af disse aldeles ikke kunde faas. Der var mange Slags Skatter, større og mindre; de vigtigste vare:

1. Contributionerne.
2. Landgilde og Jordebogsskat.
3. Egt-Penge.
4. Knægts-Penge.

De to sidste Slags vare kun en Ubetydelighed; de ydedes imidlertid i rede Penge, men af dem havde mange Bønder yderst faa eller slet ingen.

Contributionerne, Landgilde og Jordebogsskat vare de tungeste Byrder.

Contribution var Hartkornsskat, og denne var, ved allernaadigst „Bevilling“ af 19de October 1650 fastsat til 2 Mark aarlig af hver Tønde Hartkorn. I tidligere Tid var der givet dobbelt saa meget og mere. Denne Skat blev paa Bornholm almindelig kaldet „Kvartalskat“, fordi den skulde betales i den 1ste Maaned af hvert Kvartal. Skatten blev opkrævet til Amtsstuen ved visse Lægds mænd i hvert Sogn. Restancer inddreves ved militær Execution. Endog Kjøbstæderne maatte betale denne Skat, som for hver af dem var ansat til et samlet Beløb. Samtlige Kjøbstæders Skat paa Bornholm blev 1683 fastsat til 386 Rdlr. Denne Skat var siden Krigen 1678 (den skaanske Krig) bleven forhøjet til det dobbelte overalt paa Landet. Skatten beløb sig for Boyden (v: Landsognene) alene til 2652 Rdlr. 5 Mark 8 Skilling. Hartkornet udgjorde dengang 7958 Tønder 4 Skjæpper (deri indberegnet Byerne Allinge, Sandvig, Gudhiem, Melsted, Listed og Arnager).

Landgilde var ifølge Amtmand Urnes Meddelelser det samme som Kornskatter, disse skulde ydes „in natura“, og det tillodes ikke at betale Penge derfor.

Ved Siden af Landgilde havde man Jordebogsskatterne, som ifølge Jordebogen af 16. Juli 1696 først blev ydet „in natura“, senere dels i Penge, dels „in natura“.

Jordebogsskatter bestode ifølge Urnes Meddelelser i mange forskellige Ting: Sæd og Naturalier, saasom Smør, Flæsk, Kjød, Faar, Lam, Gjæs Høns og Brændsel m. m.

Ægt-Penge var 2 Rdlr. af alle Gaarde, som vare pligtige at yde Kjørsel eller Ægter — dog vare disse 2 Rdlr. kun Halvparten, den anden Halvpart ydedes in natura ved at gøre Ægter.

Hvad Knægts-Penge egentlig betyder er ikke let at faa oplyst. Knægts-Pengene udgiorde for de fleste Selvejrgaarde 1 Mark 11 Skilling, for nogle andre 1 Mark 15 Skilling aarlig. For de Vornedegaarde, som svarede Knægts Penge, var det 1 Mark 6 Skilling aarlig. Denne Afgift er meget gammel. Urne meddeler, at Bønderne efter gammel Sigende foregive, at det var til Skarprefteren eller Mestermanen; de havde derfor adskillige Gange imodstaaet, og givet Ansøgning ej at betale de for Skarprefteren eller Mestermanen hver Gaard paa lagde 4 Skilling aarlig. Det har dog næppe været Mestermanspenge. Navnet maa have en anden Oprindelse.

Foruden ovennævnte Skatter og Afgifter var der mange andre, som dog ikke hvilede paa alle Gaarde, men kun paa nogle. Der var „Nehegeld“, det vil sige Sypenge¹⁾, Spindepenge, Brødbagningspenge o. fl. Urne meddeler i sin Beretning en

¹⁾ Nehe-Geld skulde bl. a. betales af Nørregaard, 1ste Vdg, i Ibsker — se Jordebogen af 1696.

Liste over de Skatter og Byrder, som hvilede paa Bønderne:

1. Matricelskat eller Contribution, ogsaa kaldet Kvartalskat.
2. Jordebogsskat.
3. Andre Afgifter, som ej vare indførte i Jordebogen. Disse bestod i Tiende af af-tærsket Sæd til Præsterne og Kirkerne. Kongen fik ingen Tiende. Sognefolkene skulde selv holde Kirkerne istand. Til Præsterne betaltes desuden Lam og Gaas, samt Paaskerettighed, som bestod i et godt Rugbrød à 16 Ø og en Snes Æg.
4. Degnen fik halv saa meget i Paaskerettighed, samt somme Steder en saltet Lammebringe.
5. Kornskjeppe til Degnen.
6. Do. til Herredsfogden.
7. Smørtræpenge til Amtsstuen.
8. Ægter, Forspand og fri Embedsbefordring til „Kongl. Mayestets“ Tjeneste udi Civil og Militair.
9. Ægter til Kirken.
10. Kirkegaardsgjærders Vedligeholdelse.
11. Veje og Broer at vedligeholde.
12. Skandser at vedligeholde.
13. Fæstepenge af en Del Gaarde.
14. Kjendelsespenge (5 Rdlr.).
15. Bønderne vare pligtige at være Stokkemænd, Grænseskjels-Mænd, Rodemestre og Lægds-

mænd, samt endelig Skove Pile og Gjerdes Skønningsmænd.

16. Umyndiges og Kirkers Værger.
17. Skov-Udvisnings og Skiftes Vurderingsmænd.
18. Sandemænd.
19. Skarpretter- eller Mestermanspenge 4 Skilling.

Derefter staar der i Urnes Beretning en Del andre Bemærkninger, ialt 19 Punkter. Under Punkt 2 meddeles: Nye Skatter og Paalæg er Bornholm gierne befriet for, f. Eks. Kopskat, Krigsstyr, Familie- eller Formue-Skat.

Under Punkt 4: Kornskatter eller Landgilde ydes in natura og tillades ej at betale Penge derfor.

Der var desuden en Afgift, som kaldtes Teyer. Urne vidste ikke bestemt, hvad Ordet betød, men han mente at have læst i Jordebogen eller et andet Sted, at derved forstaas 1 Gaas og en Tønde Havre. — for en Part 1 Mark og for den anden 4 Mark, tilsammen 5 Mark.

Det fremgaar af foranstaaende Meddelelser, at Byrderne vare mange. Kom saa her til, at Indtægterne af de Næringsveje, som fandtes paa Landet, saavel som i Byerne, vare yderst smaa, samt, at der overalt var en saadan Pengemangel, at Handel ofte kun kunde ske ved at bytte Varer for Varer, saa er det ikke at undres over, at Folket var forarmet.

Sammenlignes de Priser, man havde for Heste og andre Husdyr, samt for Sæd, Smør etc. med

Nutidens Priser, saa er der en uhyre Forskel. Gamle Skiftebreve og Vurderingsforordninger for Ejendomme give gode Oplysninger desangaaende. 2

Forarmelsen i det 17de Aarhundrede vedvarede langt ind i det næste, men i det 18de Aarhundredes sidste Halvdel var der indtraadt en stor Forandring til det bedre. Omkring ved Aaret 1780, lidt før og lidt senere, peger alt hen paa at der endog adskillige Steder har været Velstand.

II

De bornholmske Byer i svundne Dage.

RØNNE

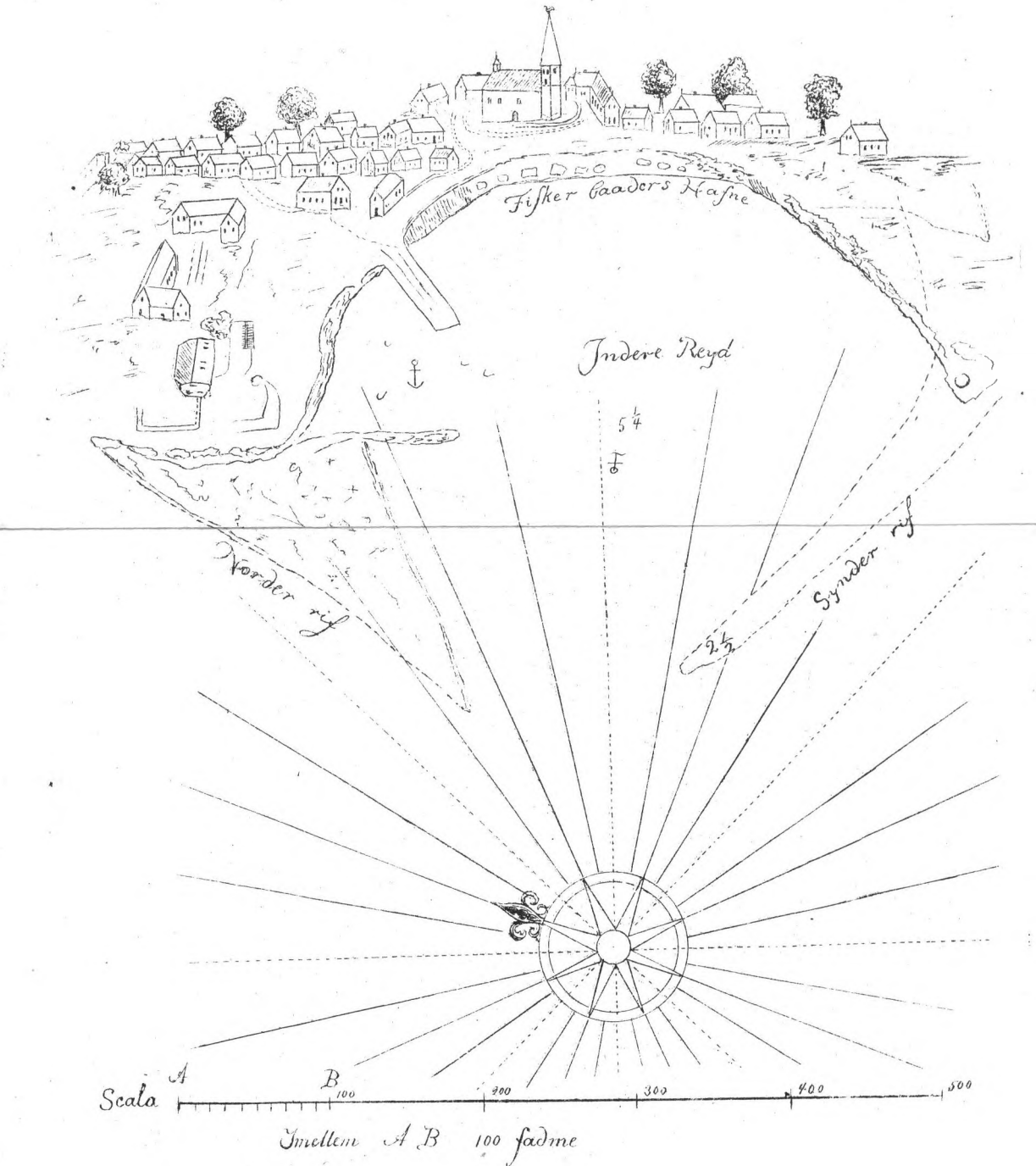
Om Byen Rønne beretter Rasmus Petersen Raufn i Aaret 1671 følgende: Der skal være Vished for, at Rønne tidligere har ligget et andet Sted, nemlig oppe „ved Allvejen under¹⁾ Sogn østen for Peder Nielsen Udbygger udi Lyngen²⁾, huor endnu er at see huor deres Rætterting³⁾ er holdet udi dee dage af dee store stene, som udi en omfretz ere der hensesatte.“ 1600 stod Byen, hvor den nu staar, men Raufn skriver 1670, at det

¹⁾ Navnet ulæseligt, formodentlig Knudsker.

²⁾ Lyngen strakte sig dengang langt længere ned mod . Stranden til.

³⁾ Dette Sted kendes ikke mere.

Rønne 1676 - 78.

er nu paa det 4de Hundrede Aar siden, at Byen blev flyttet fra det Sted hvor den før stod til det Sted ved Havnen, hvor den nu (1670) staar.

Om Rønne hedder det endvidere!

Udi samme Kjøbstad er holdet en god og christelig Politie, men ofte af oprørsche Hofueder forstyrret. Der hafuer gemeenlig været 2 Borgmestere 6 Raadmænd, en Byfoged een Byens Kæmner een Kirchwerge og ellers Byens Øfrighed der saavel som gemeene Borgerskab nu ved 200 Mand sterck, holder sig som det Rett Kjøbstads=folch well egner og anstaar. Aarsens grøde aftager, Quæget bortdøer, fischeriet allewegne om Landet slaar feyl, in summa her er saa godt som ingen Næring mere for Haanden, men Land og folch mest forarmet uden Gud vil naadeligen forbarme sig ofuer dette folch og Kongen naadigst vil bewise det sin Naade til Schat ternis forlindring eller Afwendelse ellers ingen forhaafninger er til forbedring.

Om Havnen hedder det:

Der er en liden Schibs=Hafn for Byen, nyttelig for smaa Schibe=Rumt, er wel udi disse forrige Tider blefuen af fremfarne Konger med Bulwerke Træer forhjulpet, dog der hafuer været udi wegen, at werchet ikke er blefuet fulddrefuet.

At der trods den herskende Fattigdom i det 17de Aarhundrede dog har været enkelte Rigmænd, hvis Huse endog har været rigt udstyret med Sølvsager, fremgaar af et Skiftebrev fra 1684 efter

en Tolder over Landet ved Navn Mads Olsen, som ved sin Død efterlod sig:

1 Sølvkande med den salig Mands Navn og Vaaben, den vog 102 Lod

à 3 Mk. 51 Sldr. „ M. „ ½.

1 do. vog 101 Lod 50 — 3 — „ —

1 Sølvreven Skaal vog 39½ Lod 19 — 1 — 8—

1 lidet Sølvbæger vog 5 Lod . 2 — 3 — „ —

12 Sølvsker vog 5 Lod à 3 M. 33 — 1 — 8—

Af Penge efterlod han sig . 738 — „ — „ —

Fra Aaret 1764, altsaa omtrent 100 Aar senere, haves en Beretning om Rønne og Forholdene i denne By, forfattet af Byfoged Selmer*). Ifølge denne Beretning havde Rønne (1764) 30 Jagter og Gallioter, de sejlede med Ladninger under kyndige Udløbs-Kjenderes²⁾ Førelse. Byen havde en Del fortræffelige Skibstømmermænd, som selv byggede deres Gallioter. Fremmede Skibe, som led Skibbrud, engelske Brigge og hollandske Gallioter indførtes i Havnen og bleve fuldstændigen igen istandsatte. Der var dengang i Rønne 70 Gader og Stræder, som alle vare navngivne og Nr. paa Husene, 4 Veirmøller norden for Byen og en stor hollandsk Grynmølle sydlig for Byen. I Byen fandtes 4 Damme, hvor Indvaanerne vandede deres Heste og Kvæg. Byen var inddelt i 4 Kvarterer:

*) findes i Urnes: Samling af adskilligt Antegnelsesværdigt angaaende Bornholm Side 75. (Ny Kongl. Samling 726 4 i det store Kongl. Bibliothek.)

²⁾ Lodsers.

Sønder-, Øster-, Vester- og Nørre-Kvarter. Borgereskabet var delt i 2 Compagnier, som havde hver sin Captajn, Løjtnant, Fændrich, Underofficerer, Mynsterskriver og Vice-Corporaler. Hvert Compagni havde sin Fane. Disse 2 Compagnier bestode af „unge og gamle“, omtrent 150 Mand iberegnete dem, som sejlede baade inden og udenlands.

Af disse holdt 4 Mand daglig Vagt i Borger-vagten, som laa ved Stranden. Byen var aaben, uden Porte, der var endnu Levninger af en Slags Volde og Grave, som have været her i Kong Christian den 5tes Tid, men kom ej til Fuldkommenhed.

Der var en Kirke med et antikt, spidst Taarn, liggende paa en høj Bakke, sønden i Byen, ikke langt fra Søen. I Rønne var der en Sognepræst, som ogsaa var Præst i Knudsker. Præsten var tillige Landsprovst og havde i Rønne fri Bolig, som Kirken og Byen holdt vedlige. Foruden Offer havde han af Byen istedetfor Tiende Præstepenge, aarlig omtrent 100 Rdlr. eller mere, hvoraf de residerende Capellaner fik aarlig 20 Rdlr. Af alt andet, som for Barnedaab, Kirkegangskone, Bryllupper etc. fik Cappellanen en 4de Del. F. Ex. „naar en Kone holder hendes Kirkegang, eller Lig begraves gives ordenligvis som en Takst 20 Skilling, deraf faar Capellanen 5 Skilling¹⁾).

Der prædikedes til Aftensang og Højmesse hver Søndag, Sognepræsten prædikede stedse til Højmesse,

¹⁾ Byfoged Selmers Beretning

Capellanen til Aftensang, dog prædikede Sognepræsten ogsaa hver anden Søndag i Knudsker. Der var i Rønne en Latinskole, hvortil der var en Rektor, som tillige var Degn ved Kirken, men han holdt en Hører, som forrettede Chordegnetjenesten for ham; han (Rektoren) fik „fri Huus det er at sige 25 Rdlr. aarlig i Husleje“

Der var ogsaa en Klokker, som fik foruden Offer til Løn af Kirken 13 Rdl., og saa var der en Organist, som spillede paa et Positiv¹⁾; han fik 40 Rdlr. aarlig.

Naar der begynder at ringes med Klokkerne til Høimesse og Fredags Prædiken, bliver fra Skolen udsendt en Discipel, som ombærer og ringer med en Klokke der kaldes „Prim Kloffen“ omkring igennem Byens Gader til henimod at det ringer tilfammen, og faar derfor af Skolens Indtægter 2 Rdlr aarlig og fri Skole. Rektoren faar efter Kongl. Tilladelse af hvert Hus og Gaard herudi Rønne som kaldes Skole mesterpenge, dette er det, som kræves tvende Gange om Aaret, nemlig Paaske og Mikkelsdag som udgør af hvert Hus 4 Skilling hvert $\frac{1}{2}$ Aar.

Byen havde 450 Familier og udgjorde med Militaire og Civile store og smaa af begge Kjøen 2000 Mennesker. Der holdtes hverken Marked eller Torv, og deraf fulgte, at Indvaanerne maatte søge deres fornødne „Levneds Varer“ hos Bønderne,

¹⁾ Allerede Rasmus Petersen Raufn omtaler 1670 det nævnte Positiv; det blev opsat 9. Sept. 1638 ziirlig formalet.

som dels sætte det saa højt som de vil foruden den ene Borger overbyder den anden, dels affætte det mest hos Kjøbmændene, som har igen de Varer, Bonden behøver saa at dem som ingen Handel drive er mest forlegne og ser sig nødt til i Tide at accordere med Bonden og af ham at betinge sig sin Vinterføde af Øksen, Lam, Grise etc. om hand ikke vil komme i stor forlegenhed.¹⁾

Der opbevares i det store Kgl. Bibliothek blandt andre gamle Dokumenter en haandskreven „Anonymie relation“ om Bornholm uden Aarstal og Dato. I dette Skrift findes et Kort²⁾ over Rønne Havn. Dette Kort passer ret godt til de af Raufn og Urne givne Beskrivelser over Havnen og Byen. Man ser Byen med Kirken paa Bakken, liggende ovenfor en lille Bugt. I denne er der i den vestlige Side en lille bitte Havn, begrænset af en eneste virkelig Mole og en Antydning til en anden, formodentlig den modsatte Mole, som vistnok har bestaaet af en Række sammendyngede Sten. Saa vidt vides, fandtes Rester af denne primitive Mole i Sommeren 1896. Ved Siden af denne lille Havn,

¹⁾ Byloged Selmers Beretning.

²⁾ Kortet er tegnet 1676—78. Skriftet, i hvilket det findes, er forfattet og Kortet tegnet efter Kongl. Mayestets Amtmand Thomas Finkes Befaling.

lige neden for Kirken, staar paa Kortet skrevet i en Bue langs med Strandkanten: Fischer-baadens Hafne, og lidt længere ude staar: „Jndre Keyd“; til begge Sider ses Tegninger paaskrævnne: „Synder rif“, „Norder rif“.

Raufn skriver et Sted, at „Rønde“ (Rønne) ogsaa kaldtes Rende saa kaldet af 5 Render, der oufen ned fra af Marken og Landet falde løbende igennem Byen paa 3 Ørter neden udi Stranden.

Anno 1600 er Rønne Kirkespir opsat.

HASLE

Raufn meddeler i sin Beskrivelse af 1671, at Navnet Hasle skal hidrøre fra Hasselbuske, af hvilke der skal have været mange lidt oven for Byen. Om Beboerne skrives: . . . dend Roes følger denem, at de først, det er før alle andre, wilde faste Prindsen-Schiølds haarde og ulidelige aag af deres Halse, huilchet Gud være lofuet og lyffeligen afgif. Raufn omtaler endvidere, at Hasfelboerne avlede Guleroer eller Wor-Røeder i den møre og væge Sandjord, huilchet gør denne sted berømmelig, thi dee med deres aflede Røeder bespiser hele Landet¹⁾ synnerligen naar

¹⁾ vel dog kun: „forsyne hele Landet med Guleroer.“

maade Sommere indfalde, mens naar Tørcher-Tider indfalde lide de der stor Nød for Wand, baade for folchet og Quæget, thi de hafue der iche en Brynd udi Byen, som kand være nok til Alles ophold¹⁾.

SVANEKE

Om Svaneke beretter Raufn, at Navnet kommer af Svaner. Byen havde paa hans Tid, 1670, en liden indelukt Havn, samt en liden Kirke og et Borgerskab af 70 Mænd, der sig nu fast eller bedst af alle Byens Borgere eller Indvohnere her paa Landet behielpe. Thi for 50 Aar siden ungefær var det meget slet bestilt med denne Bys Indvohnere, men siden ere de Aar for aar opkomne og forfremmede udi deres Haandtering, Næring, Seylation, agerdyrkelse og Fischeri, saa de nu synnerligen af Gud welsignede, rige og fattige med hands welsignelse og deres timelige ophold til huilchet jeg iche kan forstaa anden aarsag at hafue wæret end Guds frycht, flitelichen udi deres forchafuende Haandtering og en god Concordantz og Sammenholdning udi mellem dem sjelf indbyrdes huor till Gud hafuer lagt sin welsig-

¹⁾ De bekendte dybe Brønde i Hasle maa være gravede og murede siden Raufns Tid, ellers vilde han paa dette Sted have omtalt dem.

nelse. Bendt Joensen var Præst dengang¹⁾ Vendsel var Degn. Der er ypperlige Sædemarker omkring Byen, hvide roses meget. Der er ogsaa herligt fischeri især om Efter-Høsten. Silbene ere smaa; der gaar over 30 Øl i en Tønde.

I Svaneke er der i det 17de Aarhundrede passeret adskillige Ting, som ere ret betegnende for Tilstandene paa Bornholm dengang. Assistent i Rigsarkivet, G. L. Grove, har saaledes i et historisk Tidsskrift ladet trykke en Afhandling: „Efterspillet paa et bornholmsk Gilde i Aaret 1684“, af hvilken interessante Afhandling det fremgaar, at der for Retten i Svaneke forhandlede en Sag angaaende et Slagsmaal mellem Jens Pedersen Kofoed, Bornholms saakaldte Befrier. og en Støkhauptmand (o: Artilleri-Kaptajn), hvilket berømmelige Slagsmaal foregik ved Nattetide ude ved Rønne efter et endt Gilde i Amtsskriverens, Augustus Dechners Hus. Man faar ved at læse Retsforhandlingerne et godt Indblik i de Tidens Raa-hed, samt gode Oplysninger om, hvilken trættekær og stridbar Mand Jens Pedersen Kofoed, som dengang beboede Maglegaard, har været.

1688 var der for Svaneke Ret atter en Politisag om et Slagsmaal, i hvilken blandt andet det ret betegnende Udtryk Haargreb bruges om den Fremgangsmaade at rive hinanden i Haarene.

¹⁾ Da Bendt Joensen var Præst til Ibsker og Svaneke, afbrændte Sct. Ibs Præstegaard Mikkelsaften 1669.

1699 faldt der i Svaneke en Dom i en Sag mellem selve Præsten og Degnen. Præsten, Hans Dominici, og Degnen, David Hansen, med Tilnavn Klyne, vare Dødsfjender. Degnen havde skrevet et Skandskrift om Præsten, havde bl. a. beskyldt Ole Rasmussens Hustru, Kirsten Mortensdatter, for, at hun i Forening med Præsten havde begaaet Hor og Mord. Endvidere havde Degnen sagt om Præsten, at han ej kunde prædike uden efter „andre Hoylærde Mænds Manuskript¹⁾“. Degnen, som blandt andre grove Forseelser var beskyldt for at have stjaalet af Tavløpengene, kunde intet bevise; han mødte ikke for Retten, men flygtede og dræbte sig selv ved at skære Struben over paa sig, men blev desuagtet, vistnok efter sin Død, dømt til Bolt, Jern og Kagstrygning. Dommen findes i Dombogen for Svaneke 1699, som opbevares i Provinsarkivet.

Paa den i Svaneke og Ibsker Kirker over Præsterne ophængte Tavle staar skrevet om Hans Dominici, at han 1705 holdt Trolovelse med sin Tjenestepige, hvorpaa nogle fortrød og beskyldte hende for berigtet. Der maa ogsaa herom være opstaaet Process, thi, føjes der til paa Tavlen: „Der han under Processens Drift døde 1706“ og hedder det endvidere:

¹⁾ Thingbogen for Svaneke 1687 Side 360 (i Provinsarkivet).

Der fortælles, at den sidste Prædiken, han holdt i Svaneke, sluttede han med de Ord: „Men Skam og Skændsel over alle de, som dine Tjenere gjøre Ve, foruden al Aarsage“, hvilke Ord paa adskillige af hans Modstandere i den Sag menes at være opfyldt.

NEXØ

Raufn mener, at Navnet kommer af „Nest-Sø“, fordi Byen ligger nær ved en Sø (Ferske-Sø), og skriver saa følgende:

Den Sø, Byen hafuer sit Naftn aff, hafuer udi forrige Tider for 40 Aar ungefærlig været Naftkundig og for dette Borgerfchab berømmelig, thi der war for dennem og deres Børn en herlig frihed, at naar de hafde noget synderligt werschab for Hender gafue enhver Borger derforre sin Byes Øfrighed alle et ord om forlof at lade derudi fische, blev saa forlouffnet¹⁾ og havde saa noch til Nødtørftighed, men siden det er kommen til en wandbrug²⁾ med samme Søe-fischeri (thi dennem er deres rette og behørige Rettighed fratagen, saa at enhver, som maft hafde og lystede toge dennem fischene for deres Øine og hand= lede dermed som de wilde. Er det derefter „forsveikes“³⁾)

¹⁾ tilladt. ²⁾ Misbrug. ³⁾ forsveikes skal formodentlig betyde spoleret — ødelagt.

med fischeriet der udi Søen. Saa at udi den sted red tilforn war saa ofuerflødigt af giedder, Aaborrer, Schaller, Sudere, Ual og andre, at huer mand hafde noch deraf er nuomstunder neppeligen en at bekomme for en erlig Mand om man det behøfuede.

Der hafuer og wed somme aastider wæret der Synden for Byen imellem denne og Snogebæf paa den klare og rene Sand nogle Steder, som dee droge med en saare dyb stor og lang waad udi Hafuet huilchet gaf dennem udi dee Tider stor fortieneste. Jeg (Raufn) hafuer sielf med wæret og budet for en eniste Dræt 20 Slettedaler, war da udi waa=den med en Læg, der weyede noget till 2 Borringsholm=ste Pund, huilchet war ofuer 48 Bismær=Pund, dee finge dermed icke allene store og mangfoldige smaa Læge Unger paa 1 Allen $\frac{1}{2}$ Allen 5 Quarter lange, men endog Torff, Ørredt, Ual, flyndere og andre; saadan Guds welsignelse hafde de saalenge de med hverandre forligtes well og gjorde hverandre hvad Rett war, men der dee forligtes ilde, staale fra hinanden og ware hverandre utroe, m iste dee saadan Herrens wel signelse.

Om foraaaret, straks i februari er der herlige Giedder fanget ved Nærø for billig Priis. Thi Gied=derne søge af Havet og med en stor Strøm eller Bæf som flyder af den frische¹⁾ Sø ved Byen og wilde holde der deres Leeg, huorudi de blifue fangne og kommer mange til føde.

¹⁾ terskø

Havnen er lille og wanschelig. Der er ved Næø et meget (schønt setteri¹⁾) der uden for paa Reeden i huort for Schibene af Søen herkommer; Thi der sees mangen gang der at hafue sætt²⁾ Schibe, smaa og store 30—40—50 og end flere undertiden, huilket gifuer iudwohnerne der en stor fortiennenste om dee ellers hafde den formue, dee kunde hafue udi Beredschab huad wahre, Mad og andet dee fremmede Søefarende Mand hafuer behof. Men diswærre de hafue iche sig kundet ophielpe, i hvor flittige de enddog hafuer wæret siden de af de Swensche blefue overrumplede og udplyndrede; formedelst sliq Schibe setteri en meget nersom Bye, men nu den er kommen paa Knæerne, blifuer det seent og langsomt førend den igien kan komme paa foede og nogen fremgang bekomme.

Raufn meddeler dernæst, at omkring Nexø er en heel frugtbar By-Vang og herlig Mark. Jorden er her dyrere end noget andet Sted paa Landet. Byen er Annex til „Boelscher“.

Mærkeligt nok har Raufn paa dette Sted i sin ellers meget udførlige Beskrivelse ikke omtalt Aakirkeby eller Allinge og Sandvig. Dette kan vistnok betragtes som et Bevis paa, at man dengang kun betragtede Rønne, Hasle, Svaneke og Nexø som egentlige Byer, medens Aakirkeby nærmest var en stor Landsby, ingen rigtig Kjøbstad, skjønt den dog vistnok havde Kjøbstadrettigheder,

1) Ankergrund. 2) ankret.

thi Anno 1450 har Erkebiskop Turo i Lund, Sveriges første oc pavens legatus stadfæstet Aakirkebyes gamle Kjøbstadrettigheder.¹⁾ At man forøvrigt egentlig kun betragtede de 4 ovenfor nævnte Byer som virkelige Kjøbstæder fremgaar tydelig nok af en Omtale af Aakirkeby, Allinge og Sandvig i et andet Skrift fra 1683²⁾: foruden et Birk, kaldes Allinge og Sandvig, hvor udi overalt Indbyggerne er heel fattige og gandske ringe ja saa godt som ingen Næring hafue eller handel bruge uden en ringe ting med Varer for Varer Samme beffaffenhed haver det og med en liden Land-Kjøbstad liggende midt i Landet, hvor til ingen Indsiegling eller revier opgaaer, hvor udover dens fattigdom er desto større især da alle siden Anno 1678 have efter Kongl. Mayestets paabud Contributionerne dobbelt udregnet, da dog Bonde Standen Anno 1680 nød allernaadigste afflag og forlindring paa halve Contributionerne — det er til allernaadigste betænkning, underdanigst.

Om Aakirkeby skriver Raufn et andet Sted i sin Beskrivelse:

Aakirkeby har sit „Nafn af Aaer og Kier, der ere neden omkring samme“. Har sin Frihed af Bisp Peder Lyche og Bisp Børge. Aakirkeby

1) gamle haandskrevne Optegnelser i det store Kongl. Bibliothek.

2) de samme Ord har jeg anført i en Afhandling: Om Bornholms Forarmelse i det 17de Aarhundrede. De findes i en Rapport, som 1683 indsendtes til Kongen af Landsdommer Mathias Rasch og Christian Maccabæus.

med Kirken har i forrige Tider været Bispernes egne Ejendomme og hørt dem til med Rette. Aakirkeby kaldtes en Capitels Kirke, fordi den idelig havde hørt til Luned Domkirke. Præsten Poul Ancher i Hasle fik efter Bornholms Befrielse Embedet ved Kirken som Naadesbevisning for sin tapre Færd. Kirkens Prædikestol omtales af Rautn „som en huis lige her paa Landet icke befindes“; den havde kostet „in Alles 300 Slettedaler“.

Endelig haves i det store Kongl. Bibliothek (Ny Kongl. Samling 724—4) en haandskreven Beretning om Allinge og Sandvig, som lyder saaledes:

Allinge og Sandvig fand ingen lunde regnes for Kjøbstæder; de har begge tilforn ligget som eet Birk (da Retten og er bleven holdet paa Slottet). Paa en tidlang er de bleven anseet som een Kjøbstad, og begge gjør et Borgerskab, har begge kun een Kirke i Allinge som er Annex til Sct. Ols Kirke; dend. som er Byfoged i Hasle og Nørre Herred administrerer Justitzien i Sandvig for begge Byer.

Angaaende Forholdene i Byerne, saavel som paa Landet, i det 18de Aarhundrede findes udførlige Meddelelser i Thuras Bornholms Beskrivelse, men da der her kun i alt væsentligt meddeles Uddrag af hidtil utrykte Skrifter, udelades saavel Thuras som de senere af Amtmand Thaarup indsamlede, meget udførlige Beretninger om bornholmske Forhold.

III

De bornholmske Kvinder, samt gamle Sædvaner o. desl.

I Aaret 1670—71 fik de bornholmske Kvinder i Rasmus Pedersen Kaufns Beskrivelse over Bornholm og bornholmske Forhold følgende Skudsmaal:

Quindsolchene ere forstandige, lærlige och fyndige til at forrette det dee her lære kand, spinde wefue, binde Hoser, sy, kniple og anden Husgerning, som mand end ikke seer saa gemeent¹⁾ udi andre Land at sche. Endog forefalde her saa kjenne og deylige Quinds=Personer, Piger og Møer, saa som de end icke deyligere nogen steds findes kand, og huis de paa andre steder kunde forfremmedes, som ofte scheet er blefuen — dee for dere Deylighed besynderlig høyt

¹⁾ almindeligt.

befordret; foruden andre Dyder, som dennem følge, Tugtighed, Forfiunligheed, Sparsommelighed udi Husholdning, Erlighed og Oprigtighed udi omgengelse, Gudsfrugtighed og Udstadighed udi Kircken og uden, saa vor Herre hafuer ingen Schyld, men de sielf der gafwerne misbruger af de icke saa ere udiblandt dee gode.

Derefter fortsætter Raufn saaledes :

Och er dette werdt at achte, mand neppelig her schal komme til nogen Gaard eller Huus udi Kjøbstæderne eller udi Sognerne, der er jo et Mennische derudi som kand læse udi Bøger, enten Manden sielf, Quinden, et af Børnene eller flere og Drengen eller Pigen, og holder derfor dagligen deres Morgen og Aften Bedestund med Bønne Læsning og sjunger enten de boer nær eller langt fra Kircherne.

Belangende deres Gæstebuder dee her forretter :

1. Fæstensøll, da er der en Mand ombedet som schall tale paa festemandens¹⁾ wegne, huorfore hand med sine Medfølgere er did kommen, hannem igien svarer faderen eller Husbonden paa feste-Møens wegne, og naar nu alting er udi saa maader samtycht sluttes det efter med en liden oration²⁾ og saa en Collatz³⁾ efter Lejligheden. Dette scheer efter gammel brug og fest-folchene gifue huer andre festens gafuer og henderne.

¹⁾Frierens.

²⁾ Tale. ³⁾ Lystighed.

Derefter, naar det nu er 3 Søndage udliust 3 Gange efter ordinantzen stille de sig udi Kirchen; hafue Bruden formuende forældre bær hun en forgyldt Krone till og fra Kirchen paa Hofuedet og ellers herlig stafferet. Naar nu Maaltid er holdt og Takfigelser gjort, ledes hun først til Sengen, derefter Brudgommen med Blus og Sang; naar hand stiger udi Sengen sætter han først sin Hat paa Brudens Hofuet, tagende Kronen af udi den Mening hun schal were ham underdanig. Om Morgenen begafues dee Brude=folch med en ringe Brudegafue til at hielpe sig med udi deres Trang. Men intet festeöll eller Bröllup giøres anden Tid end med den nye Naane, ellers menes der foye eller ingen Lyche dermed schall were.

2. Naar Barsel scheer nogen steds sables de indbudne Quinder, maa følge Barnet til og fra Kirchen, sammesteds ofre der och med den Quinde, Barnet bær, huilchen tilstilles udi Kirchen fadder=Pengene; derefter følge de strafs med udi Barsel Huuset og er lystige mens leylighed er.

3. Naar nogen er død, de der ere ombeden at følge Eiget møde strafs (dog er all Siel Ringen forbøden og aflagt (Presten da forend de med Eiget afgaar, som bæres fra gaarden til Kirche om det war mehre end en Mil weys derfra (Chi dee holde det for en stor Spot at lade Eiget ages op til grafuen enten Rige eller fattige (maa hand¹) først giøre til folchet

en liden Oration¹⁾ udi gaarden hos Eiget, at de af den afdødes exempel maa paamindes om deres egen Dødelighed til at afftaa Synden, Iesue christeligen; — siden maa man sjunge fra gaarden til grafuen enten det er hel hal eller fierding wey, dernæst sjunge ofuer grafuen til Jorden er paakast og laa allersidste Sang for och efter Predichen som scheer gemeentlig udi Kircherne. Dette er Umage, men huad Belønningen er forfares vel. Dog udi alle deres Gieste-Buder ere de al Tuchtigheed och Æhrbarhed, tilgifue med Læsning, Sang og anden Gudtz frygt, huis derimod passerer eller Synder bekommes endelig Straf.

Saa vidt Rasmus Pedersen Raufn i det 17de Aarhundrede.

I det 18de Aarhundrede skriver Joh. Thr. Urne, som var Amtmand paa Bornholm fra 1740 — 1778:

Det nødvendigst Arbeide til føde og Klæder for det Almindelige Bæste²⁾ maa vel Uvls og Væv Brug samt videre Didhenhørende ansees fore. Næppe skal her paa Bornholm findes en Proprietarie eller Bonde-Gaard hvor ey findes en Væv som Konen i Huuset saavelsom hendes vorne Døttre betiene dem af. Ligeledes i Kjøbstæderne hos de rigeste og fornemste Borger Koner foruden adskillige andre af Quinde-Kiønnet, som mest nære sig ved Vævning. Man tør derfor nok regne henad 2000 Væve paa dette Land.

¹⁾ Tale

²⁾ Bedste.

Desformedelst forarbejdes her overalt aarligen en Mængde Linned og Ulden Toy, ikke allene til Indbyggernes egen Huusbehov, som ogsaa til at overlade andre her, men endnu en stor Deel bortføres til Kiøbenhavn og andre Stæder at Sælges. Af Uldent i Besynderlighed forarbejdes mange skønne Sorter saavel af Farver som Mynstre baade figurerte som stribe ligesom de Danziger Stoffe og det allermeste af Landets egen Uld. Indbyggerne, endog de anseeligste i Kiøbstæderne som paa Boyden, men besynderlig Fruentimmerne deres sædvanligste og fleste Gangklæder, Sparlagen, Sænge, Bænke og Ugedyner med videre Dragter maa forsyne sig, Børn og Tjeneste Tyende, ja endog til de saa kaldte Helligdags Klæder bestaar alt af hjemmegjort Toy. Dragoner og Infanteriets blaa Mundering med Røde og Hvide Opflag, deres Overkiortler og Cavayer er alt iammen Spunden og hiemnevævet. Farvningen skeer gemeenlig i Kiøbstæderne hos farvere som tillige ere Kiøbmænd. Farveriet have de egentlig ikke lært som nogen Profession, men denne Videnskab har forplantet sig fra Forældrene til Børnene og det er fortrinlig Døtterne, som undervises og vennes dertil, hvilket de siden, naar de blive gifte, igjen lære deres Døttre og Tjeneste Piger at drive dette i den Grad, at de af Landets egne Urter Bark Mos etc. præparere deres farve som holder Couleur indtil den sidste opslidte Cap. Foranførte viser hvorledes Bornholms Fruentimmer til Landets betydelige Fordeel viser sig, med Spinden Vævning særdeles flittig og duelig, hvilket til deres

Velfortjente Ros og Æreminde ingenlunde bør forbigaaes. Bornholms Fruentimmer ere for største Parten smukke af Ansigt vel vogne og af den skønneste Sundheds farve, de ere meget elskere af dans og de danse for det meste ogsaa meget godt, omendstjont dette egentlig steer ved Sving og efter Naturen da Undervisning i denne Kunst her er sielden, deres Klædedragter er som før bemærket meest af deres egne Hænders Arbejde undtagen til en stor Hoytid eller fæstivitet da en sort Taffes Kjole pryder den gifte Kone og en coulleurt Taffes Troye og Skjort den Ugifte, men før man ved saadan Hoytiid tager Deel i Dansen, tager man først hjem og skifter disse Klæder enten med hjemmegjorte Tøyer eller Sirkter som ikke kan bedærvs ved Dansningen. Deres Hovedpynt er sædvanlig „Hat og Hue“, Hatten af fint Kammerdug med meget fine Kniplinger for, Hueu er af hviidt Kanifas med et coulleurt Baand, wirket med Guld, eller Sølvblomster eller stribet; nogle af de fornemste, men dette er dog mindste Deel distingoerer dem ved en Art Hoveddragt som kaldes Nøller ogsaa med fine Kniplinger for som er stivede og staaer ud for Ansigtet med en Blomsterkrans for i Panden og Panden puddret lige til Øienbrynene hvor de ere affirklet lige oven over samme; bag i Nakken af Nøllen er anbragt et coulleurt Baand, bedækker Befæstningen¹⁾.

¹⁾ At Urne ikke nævner „Korsklædet“ hidrører rimeligvis fra, at dette brugtes mere almindeligt end „Nøllen“ og

De gifte Kvinder paa Bornholm kan man sige om, at de ere Sielen i Huuset, mens tillige dets Slaver, thi alting ligger paa dem; er Manden, som er Kjøbmand, ey hjemme, besørger Konen lige saa godt, som hun faaer sin Mad og planter sin Have, af Kramboden eller Pakhuset — faar det han begierer som om Manden var tilstede¹⁾. Boe=Svend eller Dreng fiender man her ikke til. — Har hun Giestebud, besørger hun selv Kjøffenet og tilberedelserne ja end mere opvartningen ved Bordet og ingen vil faa hende til at sætte sig til Bords ved Siden af sine Giester, men hun regner sig det til Pligt at opvarte dem tilligemed hendes Børn og Huus²⁾. Et og Alt — hun er tarvelig, beskeden, ukonstlet. Rang eller fortrin ved hun intet af det er hende nok om Vissheden af hendes egen Værd uden at straale dermed og saaledes opdrager hun sine Børn sig liig. De unge Piger tildeels ret muntre med Beskedenhed, tilbageholdende uden forestilling, naive i deres Spørgsmaal og Gienfvar

„Hat og Hue“, som var finere og kun brugtes ved sjeldne Lejligheder. „Korsklædet“ blev ind i det 19de Aarhundrede ganske almindeligt, indtil det i Aarhundredets sidste Halvdel gaar af Brug. Korsklædet kan betegnes som den sidste Mohicaner blandt de gamle klædelige bornholmske Hovedbeklædninger for Kvinder. — Den moderne Tids „Pynt“ har paa Bornholm, som andre Steder, fortrængt alle gamle Nationaldragter.

1) Dette har været Tilfældet lige til vor Tid, men er nu for det meste forbi i alle større Forretninger.

2) Dette er Tilfældet mange Steder endnu.

uden i mindste Maade at anstøde imod Blueførdigheds Regler, de ere som deres Mødre tarvelige og uden Kunst og naar de en Gang have bestemt deres Valg efter deres Hjertes Tilfigelse bryde de det vist ikke lettelig om de ogsaa imidlertid kunde finde et langt bedre Partie, men vie hellere om det skulde være nok saa længe indtil Tiden gjør deres første Valg mulig til fuldbyrdelse¹⁾.

Af foranstaaende Meddelelse vil det ses, at Rasmus Pedersen Raufn, som levede i det 17de Aarhundredes sidste Halvdal, og Amtmand Urne, som levede herovre i sidste Halvdal af det 18de Aarhundrede, begge i alt væsentligt ere komne til samme Resultat angaaende de bornholmske Kvinder. Det Skudsmaal, disse have faaet, er saa smukt, at det fortjener at kendes af Nutidens bornholmske Kvinder. De ville sikkert ønske, at de, som leve i det 19de Aarhundrede, ogsaa kunne faa en gunstig Dom og et smukt Skudsmaal. Samleren af foranstaaende Meddelelser tør imidlertid ikke indlade sig paa at dømme i den Sag, men vil overlade dette til kommende Tidens Samlere af bornholmsk Kulturhistorie. Til Slutning paa denne lille Samling af Brudstykker skal her blot tilføjes ogsaa lidt om Mændene. I Anonymie relation

¹⁾ Amtmand Joh. Chr. Urnes haandskrevne Beretning: Samling af adskilligt Antegnelsesværdigt angaaende Bornholm findes i det store Kongl. Bibliothek: Ny Kgl. Samling 726⁴. Ovenstaaende Uddrag staar Side 91—95 i det nævnte Skrift.

om Bornholm forfattet efter Kongl. Mayestets Amptmand Thomas Finches Befaling i Aarene 1676—78 meddeles følgende om Bornholms Befolkning, vistnok særlig Mændene: Indvonerne er et godt Slags folk gandske villig oc redebonne deres Allerunderdanigste Plichtsfyldighed at giøre i woris aller-naadigste Urfue Konge og Herris Tjeneste, er oc it fiedt folk, saa at en Deel af dem gierne vil frægla (flauris) med mindre Hs. Kongl. Mayestets hõitbetroede Gubeneur eller Amptmand med sin gode Conduit oc forstand veed saadant at forebygge.

Man ser let, at der er en vis Forskel inellem Kvindernes og Mændenes Karakteristik i det 17de Aarhundrede.

Om Husdyr, Fugle, Fiske og Vildt

paa Bornholm i svundne Dage.

Raufn meddeler desangaaende følgende:

1. Øren og Stude de ere icke her ret store uden lange vogne og fæde, undertiden naar de blifue 10 eller 12 Aar gamle, som nu neppelig scheer, faar de en høy og stor vægt, ja saa fuldkommen som Sielands Øren.
2. Kiøerne ere icke smaa og tynde, men dog gavn- lige og melcherige, thi mand ofte fand hafue smaa Kiøer, som ere bedre till Melkning end de største frys-Kiøer¹⁾ mere fand og undertiden unge gaalde Kiøer ere fædere til at Slagte end en deel Stude ere.
3. Faar og Lam ere her gemeenlig fæde og helst naar tørre Somre indfalder, er forfaret udi Slagtetiden

¹⁾ skal formodentlig betyde frisiske eller hollandske Køer.

et faar at kunde haft udi sig et Bismerpund Telg, Borringholmst Vægt.

4. Buche (Bukke) og Gieder ellsches iche her meget, ere alleniste paa en Sted eller 2, thi de giøre Schade hos Schoufuerne.

5. Heste, Hopper og foeler falder iche her ret store, men undersetzige, sterche og færlemmede, forsage iche arbejde, men lade sig drifue for Vogn, Harre og Ploug indtil dee styrter, nu ogsaa udi billig Prys.

6. Svin opfødes her store, synderlig af Gresfet, som de æder og fortærer frem for mand landensheds har seet; her wancher ingen Olden som har noget at betyde, som paa andre Steder, men schal de fædes maa det schee med Korn om der ellers er Raad till, huis iche saa faar de dog gaa med.

7. Djur, Hiorte, Hinder ere her store Parti af, som giøre om winteren en merchelig schade paa folches Kaal udi Hafuerne og om Sommeren paa Sæden udi Marchen; kunde iche schade den høye Øffrighed undertiden lod dem noget formindsches uden huis saadanne store Djur iche her maa schiudes. Saasom Anno 1630 om Bartholomæi Tiid da der stor Jagt scheede, som den saa kaldis her paa Landet, at der blef opjaget og schiudt ofuer 200 Djur til mod Michelsdag. Rigens Jægermester welb. Otto Thuner med Schytterne og Vandt=Suendene medhafuende Djurepander, og garnene, der ware ofuer alt Landet udstragte, herfra borttreiste. (Senere stodes af Kongens Skytte ca. 50 Dyr). Anno 1671 bortsendte herfra welb. Hans Arenfeldt, Underjægermester, 30 lefuende

Djur udi Kister (Bure) dertil gjorde. De gaar her udi Schoufuerne, Ljungen og ofuer alt udi store haabe ufrygtelige ved 20—30—40—50 og ofuer udi huer haab. Men om Winter 1670, som war meget gruelig og forfærdelig for Mennissher og Djur døde mange Djur; de laa mange Steder døde i den dybe Sne ved 20 Stykker tilsammen og flere, uanset at der blef nok nedhugget Grene af Træerne udi Schoufuerne til deris Ernering.

Samme Wiuter dode mange Heste, Hopper og Kvæg for Bønderne, thi her manglede foder saa huer Mand maatte tage Halmtaget af. Dyrene døde alligevel i Hobetal.

Harer war her i forrige Tider mangfoldige, men ere nu mestendeels ødelagte af saadanne gruelige wintere, Snee och winder.

Ræfue er her flere end noch af forhaanden, ware de mand udlette¹⁾ og straffede som dee fortjene. Thi en Part giøre stor Schade og gaar ustraffede hen men huis deres pells blef pluffet noget paa dem efterhaanden og Øffrigheden udi Hænder stillet blefue de iche saa mange ey heller saa bidsche og ofuergifne.

Raufn meddeler dernæst, at der var adskillige Slags tamme og vilde Fugle paa Landet.

Gies og Wender har hver Mand, Høns, smaa og store Slags, item lægges nu til gemeentligen ofuer alt Kalkunste Høns.

Ørne er der saare store, som og lægge Harer øde.

1) lettede ud.

falke var der mange af, de bleve af falkejægere fangede levende og solgte i andre Landsdele.

Endvidere nævnes Gjøge, Stære, Viber, Musvitter, Fuglekonger, Skader, Krager, Spurve, Alliker og Agerhøns.

I Havet fandtes Svaner, Traner og vilde Ender af alle Slags, store og smaa; disse maatte ikke skydes. Paa Landet udi Damme og Søer findes fische, Karußer, Karper, Aaborrer, Schaller, Ual, Sudere, Giedder, men af Stranden faar man sine Tider Lay, Ørret, Mafrell, Ual.

Det fremgaar af flere Steder i Raufns Beskrivelse, at Ferskvandsfiskeriet dengang har været ret betydeligt.

Vildtet har været en Plage for Beboerne, af hvilke en Del endogsaa maatte køre Hø ind til Almindingen til „Djurenes Ernering om Winteren“.

Proprietær- Selvejer- og Vornede-Gaarde m. m. paa Bornholm.

I. Proprietær-Gaarde.

Der er, som bekendt, paa Bornholm ingen egentlige Herregaarde, og der har aldrig været saadanne. Derimod er der nogle, som kaldes Proprietær-Gaarde. Angaaende disse, saavelsom Bornholms Selvejer- og Vornedegaarde findes der adskillige hidtil ikke ret meget kendte Oplysninger i et haandskrevet Skr ift af Joh. Chr. Urnes „Samling af adskilligt Antegnelsesværdigt angaaende Bornholm“. Dette Skrift, som hidrører fra forrige Aarhundrede og aldrig udkom som trykt, opbevares i det store Kongl. Bibliothek i Kjøbenhavn. Joh. Chr. Urne, som var Amtmand paa Bornholm fra 1740—1778, meddeler følgende angaaende de bornholmske Gaarde paa hans Tid¹⁾)

¹⁾ Gengives her ordret med Haandskriftets Retskrivning.

1ste Classe befatter de her faa egentlig saa kaldte Proprietairie-Gaarde og anses for fri Sæde eller Hovedgaarde, endskjønt de bestaa kun af faa Tønder Hartkorn og intet Bønde Gods dertil, undtagen at samme have Husmænd eller de har saakaldte Udbyggere paa deres Grund boende, som de har overladt nogen Jord under Fæste eller til Leje. I ældre Tider haver ligget noget Strøgods med Bøndergods til Graboos og Leens Godser etc., men ere med Tiden blevne adskilte ved Arv, Skifte, Salg, Udlæg eller andre Maader. De Jueler og Rosenkrantzer med flere Adelige Familier have ogsaa haft Bønder Gods herinde. Men complete Herregaarde har her ingen været saa det synes sært, hvorledes de dog have bekommet og beholdet Immuniteten*) imod Forordningens Formelding af 2den Oktober 1694, men de maa være fra gamle Tider af bleven solgte fra Kronen for laante Penge, Restancer, Gager etc., hvorom findes nogle Spor i gamle Skjøder og andre Skrifter, f. Ex. angaaende Canikegaarden i Bodilsker Sogn, som er af Kong Frederik III udi Betaling udlagt til Peter Jens Grove til Arv og Ejendom. Forhen laa den til Lunde Capitel og Ydstads Hospital.

Disse Proprietairie-Gaarde betale til Hs. Mayestet ikkun Contribution, men aldeles intet videre enten Landgilde, Kjendelsespenge eller andre Af-

*) Friheder.

gifter — ei heller til Præsten eller andre Slags, men hverken Præste eller Kirketiende eller Ægter med videre hvad Navn det have kan af alt hvad iblandt Præmisser er bleven opregnet undtagen at udrede hver en Dragon med Hest og Tilbehør samt betale Skarpretterpenge*)

Saadanne Gaarde ere følgende:

I Østermarie	1,	Gadebygaard	10 Tdr.	Hartk.
„	2,	Lille Hæslegd.	12	„
„ Ibsker	3,	Skousholm	21	„
„	4,	Kaasegaard	10	„
„ Bodilsker	5,	Cannikegaard	12	„
„ Pedersker	6,	Eskesgaard	12	„
„ Aaker	7,	Wallensgaard	18	„
„ Knudsker	8,	Almøgaard	8	„
„ Nyker	9,	Wellingsgaard	12	„
„	10,	Kyndegaard	12	„
„	11,	Blykobbegaard	6	„
„ Clemensk.	12,	Baggaard	12	„
„ Olsker	13,	Hallegaard	12	„

Hertil kommer dog endnu, dog med nogen Forskjel, Kofoedgaard i Østermarie (3 Sgd.) 10 Tdr. Hartkorn. Samme betaler aarligen efter Jordebogen Brøgbagningspenge, Spinde og Knegtspenge i Amtstuen tilsammen 2 Mark 15 Skilling.

Nørregaard, 1ste Vaarnede udi Ipsker, — — 12 Tdr. Hartkorn. Samme yder efter Jordebogen aarlig 1 Skjeppe 2 Fjerdinger $\frac{1}{2}$ Pot Byg og be-

*) 4 Skilling aarlig.

taler for 2 Læs Ved samt Nehr Geld*) i Amtstuen 2 Mark 1 Skilling ialt. give og Tiende med andre Rettigheder, alleniste til Præsten. Altsaa beløbe disse 15 Gaarde sig til 170 Tønder Hartkorn.

2. Selveiergaarde.

2den Classe indbefatter de saakaldte Selveiergaarder. I Almindelighed bemærkes om dem, at Ejerne tilhøre Bygningerne og Beboelsen samt tiliggende Grund med Ager, Eng og Skov og alt saadan Herlighed som arvelig Ejendom for sig og deres Efterkommere, kaldes derfor Jord - egne Bønder.

Ejeren kunde og over saadan deres Guarde i visse Maader fri disponere med at leje pante og sælge og bytte dem bort. Vel træffer man nogle hvis Beboere ikke ere Ejere, men dermed har det denne Beskaffenhed, at nogle kan være af Ejeren henpantet til andre paa visse Aar som brugeligt Pant. Og nogle kan høre en Myndling til, som ei endnu har Aar og Vilkaar for selv at bruge

*) Sy=Penge.

sin Gaard, og des imidlertid bliver den af Værgen selv beboet eller til nogen Fremmed henleiet eller henpantet mod visse Conditioner, Myndlingen til bedste. Nogle beboes af sidste Ejers Enke hendes Levetid, hvilket og her kaldes at bo paa Børne-Gods, nemlig det Gods eller den Gaard, som ikke hører ham (hende) selv til, men hans (hendes) Stifbørn, besynderlig dem, som Sædes og Adgangs Rettighed til Gaarden er tilkjennt og kaldes egentlig Gaarddronter Jorddrotter. Her kunde tilføjes, en Forklaring, hvad Beskaffenhed det egentlig haver paa Bornholm med Arve og Successions Rettigheder til saadanne Selveiergaarde udi alle sine Omstændigheder og adskillige Slags Tilfælde men sligt vilde falde ved nærværende Forehavende for vidtløftigt. De omtalte Selvejergaarde ere i Henseende til Skatter:

1. de, som betale Land-Gilde og Kjendelses Penge til Kongen og yde Jordebogs Skatter med øvrige Paalæg, som Skatte-Bonden her paa Landet vedkommer, hvilke ere de fleste nemlig

I Østerlarsker alle 49 Selveiere

Østermarie	ikkun 79	men 1	undtagen
Ibsker	34	„ 2	undtagen
Bodilsker	39	„	undtagen
Paulsker	26	og 12	undtagen
Pedersker	19	og 11	undtagen
Aaker	57	og 10	undtagen
Vestermarie	64	og 4	undtagen
Nylars alle	35		

i Knudsk. alle	30
Nyker	26 og 2 undtagen
Clemensker . .	66 og 3 undtagen
Ruthsker . . .	44 og 4 undtagen
Olsker	34 og 1 undtagen
Rø	27 og
	<hr/>
	629 og 50

Kjendelses Pengene ere 5 Rdl. som skal gaa her af Jordegne (Selveier) Gaarde i Stedet for Fæste Penge af Vaarnede Gaarde. De maa betales straks i Amtstuen saasnart nogen faar udisputterlig Ejendoms Rettighed til en af forestaaende Gaarde, det være enten formedelst Arv, Giftermaal, Kjøb, Mageskifte, Dom eller andre optænkelige Maader om han endog endnu ligger i Vuggen, eller Gaarden endnu af hans Moder eller anden Vedkommende beboes. Eller Gaarden kan være af senere afdøde Ejere bleven bortpantet visse Aar (Som dog ei sker høiere end 18 Aar) til brugeligt Pant saa at Ejeren maa endnu saa længe vente om han oplever Fetalie eller Aarene at komme til Gaardens virkelige Beboelse og Brug. Paa det at Amtsforvalteren kan desto nøyere paaagte og indfordre af Vedkommende, som nogen saadan Gaard tilhører Sædes og Adgangs Rettighed, saa er efter seneste her paa Landet indsendte Commissairiers deres Forslag bleven ved Kongl. allernaadigste Resolution af 28. July 1739 anbefalet at alle Retter betimelig skal indmelde,

naar ved Skifte formedelst Arv, eller ved andre Retter formedelst Skjøde eller Dom, nogen erfares at være Ejere, hvornæst han fra Amtstuen straks kræves Kjendelses Pengenes Betaling. Men findes nogen da bør Skjøde-Brevet forblive i Retten indtil Quitting forevises paa Amtstuen for Kjendelses Pengenes Betaling. Men befindes nogen at sidde modvillig-overhørig maa han erlægge i Mulkt, dobbelt saa meget.

Ved Kjendelses Pengenes Betaling maa Gaardens Ejer selv eller om det er en Myndling eller en udenlands Fraværende værge i hans Sted eller om det er en Quinds Person, som er gift da hendes Mand egenhændig underskrive i Amtstuen en vis vedtagen Formular af en saa kaldet Forpligt udi en dertil indrettet Protokol angaaende at holde Gaarden vedlige og altid at reservere Hans Mayestet som rette Jorddrot sin Rettighed etc.

Hvornæst Ejeren bliver af samme Forpligt given paa Stempel-Papir en Gjenpart samt neden under Quitting for Kjendelses-Pengenes Annamelse, hvilken Kjendelses Seddel, som den kaldes communiceres Amtmanden til Paategning at være hannem forevist og skeer for at de, som ere Rig-tighed skyldige, at have Kundskab om hvor mange aarlig betales. Disse Kjendelses Penge have været for mange Aar brugelige som sees bl. a. af en Kongl. Befaling af Datum Kjøbenh. d. 23de Decbr. 1650 hvorudi siges at afgangne Jørgen Wind og Offe Høeg for rum Tid siden have væ-

ret Commissairer paa Bornholm og gjort Anordning om 5 Rdlr. Kjendelses-Penge som skulde udskrives af Selvejerbønderne der paa Landet naar de komme til Gaardene. Men det er ei altid saa rigtig bleven efterkommet som det burde, hvorfor det Kgl. Rentekammer d. 13. August 1681 udi Skrivelse til daværende Amtmand Gedde gjør derom Erindring og meddeler Copie af ovennævnte Kongl. Anordning dat 23. Decbr. 1650 hvorom dog nu intet her iblandt Amtets Dokumenter befindes, men om det anførte i andre Maader haver jeg faaet Kundskab.

En Deel af disse Gaarde vare formedelst Restancer og andre Aarsager Hans Mayestet hjemfaldne, bleve de derfor med Stedsmaal¹⁾ samt øvrige Poster som Kongens Vaarnede Gaarder behandlet, men tilligemed samme Anno 1744 ved offentlig Auktion bortsolgte med Selvejer Rettigheder til Arv og Ejendom at nyde ligesom ovenskrevne.

2. De som ikke betale Kjendelses-Penge til Kongen ere 2de Slags.

a. Nogle, hvis Bondeskyld eller Skatter og Afgifter svarer største Parten til nogen anden Particulier som ved Kjøb²⁾, Arv, Udlæg eller i andre Maader have erlanget samme, men det øvrige Lidet gives Kongen, gemeenlig ikkun Brødbagnings,

1) Indfæstningspenge.

2) „En kjøbt Skat“, „kjøbter Skat“ kaldes det endnu paa Bornholm.

Spinde og Knechts Penge, hvorfor ogsaa Bondeskyldens Proprietairie oppebære Kjendelses Pengene, lade sig ogsaa se Ægterne eller tage fulde Penge derfor. Hvad ellers for Præstanda til andre Vedkommende skal ske af de herværende Bøndergaardere saasom Tiende Veysfaren etc. derfor er disse ey mere fri end som først beskrevne Selvejere.

Vaarnede-Gaardene.

3die Classe, Vaarnede Gaarder; nogle vare Kongens Fæste og Gaarder med Bygninger og tiliggende Grunde, dog foruden Vaarnede-Rettighed og at dele til Stavns, mens stoed i hvers frie Villie hvem som nogen saadan Gaard vilde begjære at faa til Fæste¹⁾ i Amtstuen efter foregaaende Accord om Indfæstnings eller Stedsmaals Penge, og derpaa af Amtsforvalteren erlanget et Fæste Brev med Amtmandens Paategning om Fæstets accord. Samme Fæste skete paa den Fæstendes samt Enkens Livstid saa længe hun forblev i Enkestand. Gemenlig bekom og den med hvem hun

¹⁾ Der var altsaa ingen Fæstetvang.

traadte i nyt Ægteskab, Gaarden til Fæste igjen. Det var og bleven fast Brug, at naar nogen Opsiddere enten for Alder eller anden Aarsags Skyld vilde afstaa Gaarden til nogen dertil duelig af sine Børn eller nogen anden bequem Person, blev saadant tilladt for Bondens Conservations Skyld da han gjerne bekom af den anden nogle Penge for saadan Afstaaelse eller og betingede sig hos hannem noget vist til Aarlig underholdning og Aftægt eller her saa kaldt undentag. Saadanne Vaarnede Gaarder var ialt³⁾, men bleve i 1744 ved Auktion bortsolgte med Rettighed at nyde i det tilkommende som Selvejer-Gaarder her paa Landet hvorom i 1ste Classe er forklaret, til hoystbydende. Nogle som ey syntes at kunne betale til saa hoy Pris bleve og tilladt deres Livs Tiid at forblive fremdelis, men efter deres dødelige Afgang skulde Gaarden sættes til Auktion igjen. De fleste bleve da saaledes straks bortsolgte, nogle faa bleve tilovers som dog Tiid efter anden ere Opsidderne efter Begjering til Kjøbs overladte for den Summa som paa Auktionen havde været hoyeste Bud. Gaarderne bleve paa Auktionen hver for sig opbudne og det efter Tønde Hartkorn, saa at hver Tønde blev indsat

³⁾ Tallet er her ulæseligt, men paa et andet Sted i samme Skrift staar, at der var ialt 224.

F. Thaarup har i sin 1870 udgivne: „Kort Oversigt over Bornholms Amt“ meddelt, at der ialt solgtes 211 Gaarde.

for 2 Mark. De daværende Opsiddere paa Gaardene maatte efter Auktions Conditionerne ey opsiges saalænge de forholdt sig efter deris Fæste Brev.

Paa $\frac{2}{3}$ af Kjøbesummen blev given Henstand i 3 Aar om forlangtes og blev staaende i Gaarden paa 1ste Prioritet formedelst Obligation og imod 5 pCt. aarlig Rente samt at enhver af den resterende Sum maatte aarlig betale saa meget han kunde, dog ikke ringere end 20 Rdlr.

Havde man biet med at sælge disse Gaarder indtil de efterhaanden bleve fæsteledige saa at Kjøberen straks kunde have traadt til Gaardens Brug og saaledes nydt Intressen af sine Penge, da er det begribeligt at Gaarden vilde have gaaet meget hoyere. Ved Fæste Gaardene her paa Landet var dette mærkeligt at Besætningen til Gaarden maatte hver selv forsyne sig med efter behøvende, og det blev ved Skifterne ey anseet som saa kaldet Holdsgods eller et ved Gaarden fæstet Inventarium. Af Restancer var her heller ikke nogen besværing, kom nogen til Agters saa blev det efter forbeskrevne Afstaaelse remideret for saa vidt de Kongl. Pretentioner anbelangtes. Naar mange Kjendelses-Penge forefalde er det ikke nogen Beviis paa Bondens gode Tilstand, men betegner hellere enten megen Dødsfald eller og at mange af Vægelsindighed bytte og mageskifte hvilket er snarere Skade end nyttig for en Landmand,

da hand først maa i nogle Aar lære at kiende hver Steds Jorder og Leilighedens Beskaffenhed og Omstændigheder.

Nogle kaldes Fri Vaarneders Gaarde, 64 i alt. Med disse haver det den samme Beskaffenhed som foran ved Selveier Gaarde er bemærket i Almindelighed. Bygningerne, Beboelse, Grunden etc. er arvelig, ejes med videre angaaende saa kaldet Sædes og Adgangs Rettigheder, men den Hoved-Forskjel er ved disse, at Kjendelses Penge betales af dem samtlige. NB. til Kongen endskjønt i Henseende til Gaardenes Skatter eller Bondeskyld og Afgifter efter Jordebogen — Kongens Part er den mindste, derimod den største Ejeren oppebærer.

Ligesom ved Selveier Gaardene blev bemærket angaaende Gaardenes Skatter ved Dødsfald eller anden Maade paa Auktion opkomme med videre tildrager og forestaar sig ligeledes om disse fri Vaarnede Gaarder, der ere alle ansatte til 2 Rdlr. Egt-Penge til Kongen, dog ere 42 Stykker bleven ved Resolution af 2den Juli 1698 som den navnkundige Capitain Jens Kofoed ved allerunderdanigst Ansøgning tilvejebragte, bleve modererte til 1 Rdir. nemlig alle de irie Vaarneder Gaarder, som er under 8 Tønder Hart-Korn¹⁾

¹⁾ Hvis den her nævnte Capitain Jens Koed skal være Jens Pedersen Kofoed paa Maglegaard (Befrieren kaldet) saa maa han have udvirket denne Moderation flere Aar før Resolutionen faldt (1698) thi han døde 1691.

Her gives nogle Gaarde paa Landet som kaldes Gildesboer, som ikke ere indført i Jordebogen eller til Hartkorn anslagne, de betale eller yde ey det ringeste til Kongen eller andre undtagen til hver sit vedkommende Sogn eller deres Skraa-Herre og Oldermænd noget Smør og Øll til deres Sommergilde ved hver Sct. Hans Dags Tiider. Hvad Oprindelse egentlig er til disse Gildesboere som over Mands Minde skal fra Kongen være Sognerne skjenket derom mangle endnu tilforladelige og tydelige Oplysninger.

Præste og Degne Gaarder ere ey i Jordebogen indførte eller til Hartkorn beregnede dog anses de første i det ringeste for omtrent saa meget som en heel Bondegaard nemlig 8 Tønder Hartkorn. Bygningerne bekom Præsterne Anno (175. ?) og Degnen til Kjøbs saaledes at Efterkommerne in Officiis skal efter Befindende Tilstand ved sætning betale for Præstegaardene i det Høyeste 400 Slettedaler men for Degnegaardene 100 Slettedaler.

Her er endnu nogle faa Gaarde eller Huse som sidde med ganske fri Jord hvoraf aldeles intet skyldes og ey er indført i Jordebogen hvortil ingen ret Oplysning ved Amtet findes¹⁾.

Det vil af foranstaaende fremgaa, at Brugerne

¹⁾ Det er formodentlig de Gaarde og Huse, som de Kongl Commissairer 1682 ei kunde finde eller opspørge (se Afhandlingen om Bornholms Forarmelse i det 17. Aarhundrede:

af Vornedegaardene i det hele taget vare heldigere stillede end Selveier-Bønderne. De kunde ganske vist ikke sælge de Gaarde, de beboede, fordi disse ikke tilhørte dem, men Kongen, men de vare ikke nær saa beskattede som Selveierne. Auktionsconditionen ved Salget af Vornedegaardene 1744 vise ogsaa, at Regeringen dengang har opstillet meget moderate Betingelser for Salget og at man i det hele taget har haft Bondestandens Tarv for Øje.

Salget indbragte :

For Øster-Herred	20,130	Sletted. „	Mk $1\frac{3}{16}$ Sk.
Sønder-Herred	9,337	„	1 Mk $13\frac{1}{2}$ Sk.
Vester-Herred	10,106	„	2 Mk $2\frac{1}{2}$ Sk.
Nørre-Herred	16,271	„	1 Mk $13\frac{3}{4}$ Sk.

Ialt 55,845 Sletted. 1 Mk $13\frac{5}{16}$ Sk

At noget over 200 Gaarde bleve solgte for et Beløb, der ikke er større end det, der i vore Tider betales for en stor Bondegaard, viser tydeligt, at Priserne paa slige Ejendomme vare meget lave, men tages alle Forhold med i Betragtning, viser det ogsaa, at den Tids Fæstebonde ved Auktionen 1744 kom meget billigt til deres Gaarde.

Som et Bevis paa, hvor billigt de nævnte Vornedegaarde bleve solgte, kan anføres, at den bedste af dem alle, Frennegaard i Ibsker Sogn, blev solgt for 1440 Slettedaler. Gaardens Bygninger bestode af 4 Længer, ialt 67 Stolperum, næsten nye. Til Gaarden hørte henved 200 Tdr. Land

god Jord, samt en Skov med gamle Egetræer og Tornekrat.

Det maa antages, at der nu oprandt gode Tider for Gaardeierne. Den Tid nærmede sig, da de Styrende i Danmark for Alvor søgte at ophjælpe Bondestanden, og da tilmed mange andre Forhold bleve gunstigere for Landbruget, udviskedes, om end langsomt, saa dog lidt efter lidt, Sporene af Forarmelsen i den svundne Tid. Den Tid skulde komme, og kom, da der ikke taltes om fattige, men om rige Bønder.

Til Slutning skal her endnu meddeles en Oversigt over Indførsel og Udførsel paa Bornholm i Aaret 1799.

Der indførtes til Bornholm 1799 Varer for et Bølb af ialt 45478 Rdlr. 18 Sk. og der udførtes fra Born-

holm Varer for 42,242 Rdlr. 34 Sk.

Indførselen var:

- 1811 Tylter Brædder a 2 Rdlr.
- 247 Favne Brænde a 5 Rdlr.
- 38 Anker fransk Brændevin a 10 Rdlr.
- 64 Tønder Byg a 2 Rdlr.
- 13,799 Ø Kaffebønner a 48 Sk.
- 125 Stykker Katun a 10 Rdlr.
- 8 Kasser Citroner a ?.
- 7 Stk Hamp a 4 L Ø 6 Ø pr. Stk. a L Ø 1 Rdlr.
- 51 Stk. Hør a Stk. 30 Rdlr.
- 40 Stk. Nanking a 2 Rdlr.
- 28 Tylter Planker a 4 Rdlr.

- 4900 Ø Risengryn a Ø 8 Sk.
 37 Anker Rom a 8 Rdlr.
 1800 Tønder Salt a 1 Rdlr.
 64 Tøndr. grøn Sæbe a 1 Rdlr.
 85 Læster Stenkul a 20 Rdlr.
 16,708 Ø Sukker a 48 Sk.
 23,544 Ø Tobak a 12 Sk.
 35 Sk Ø tør Fisk a 1 Rdlr.
 36,505 Ø Urtekram a 16 Sk.
 359 Anker Vin a 8 Rdlr.

Udførselen var :

- 342 Anker Brændøvin a 6 Rdlr.
 53 Tønder Byg a 2 Rdlr.
 525 Snese Æg a 8 Sk.
 1718 Tønder Ærter a 3 Rdlr.
 660 Fæhuder a 1 Rdlr.
 157 Sk Ø Engeskær a 10 Rdlr.
 230 Skippund saltet Flæsk a 20 Rdlr. eller
 16 Sk. pr. Ø
 4 Skippund saltet Gaasekød a 20 Rdlr.
 247 Stk. Gavnved a 1 Rdlr.
 1457 Tønder Havre-Gryn a 5 Rdlr.
 Hjemmegjort Tøj for 2528 Rdlr.
 7657 Stykke Lammeskind a 10 Sk.
 Lerkar for 6641 Rdlr.
 966 Stk. røget Lax a 1 Rdlr.
 249700 Mursten for ialt 3479 Rdlr.
 311 Tønder saltet Kød a 5 Rdlr.
 14 Tønder Bygmøl a 3 Rdlr.

612 Tønder bornholmsk Stenkul a 1 Mk.

658 Stykker bornholmske Uhre a 8038 Rdlr.

Der kan læres adskilligt angaaende Forholdene paa Bornholm ved at gennemgaa denne Førtegnelse. Indførselen af Kaffe, Sukker og Tobak har været forholdsvis stor, hvilket just ikke tyder paa Fattigdom.

Udførsel af Smør nævnes end ikke, Udførsel af Sæd har været meget ringe. Derimod har Udførsel af hjemmegjort Tøi været stor, hvilket atter vidner om de bornholmske Kvinders Flid; ligeledes har Pottemageriet, samt Uhrmageriet været i god Gang, saasom der for disse to Poster er udført Varer for forholdsvis store Beløb.

